

Poštnina plačana v gotovini.

MISEL IN DELO

KULTURNA IN
SOCIALNA REVIIJA

V S E B I N A

Moč in odgovornost // E. Spektorski: Nastanek
in težnje današnjega nacionalizma. // V. J. Klofáč,
L. Tvarůžek, J. Hajšman: Spomini na Gregorja
Žerjava // B. Borke: Emanuel Rádl // G. Šilih:
Narodno-socialistična vzgoja v Nemčiji

O B Z O R N I K

K obletnici smrti dr. Gregorja Žerjava // Problem malih
narodov (Dr. B. Vrčon) // Enotna kulturna volja (Z.) // Mini-
malne mezde in kolektivne pogodbe (S. B.) // Položaj rudar-
jev (B.) // Prenapolnjenje šol pred sto leti (Dr. L.) // Itali-
janska kultura v luči ljudskih knjižnic // (L. Č.) // Knjižnice
v dravski banovini (***) // Prava pot k načrtnemu gospo-
darstvu (B. V.) // Cremona, Dr. Gregor: Odnos Dubrovnika
prema Mlecima do g. 1358 (L. Č.) // Drobtine (na platnicah)

* L. II * 7-8 *

L J U B L J A N A 1 9 3 6

Misel in delo izhaja vsak mesec 7.-8. številka - maj-junij 1936

Redakcija zaključena 31. maja 1936

Naročnina stane za vse leto 60 Din, za pol leta 30 Din, za četr
leta 15 Din. Posamezna številka 6 Din, dvojna 12 Din

Uredništvo in uprava v Ljubljani na Gosposvetki c. 4/l.
Poštnočekovni račun: 16.602

*

Revijo ureja uredniški odbor: dr. Stojan Bajič, dr. Lavo Čermelj,
dr. Stanislav Š. Lapajne in dr. Alojz Zalokar

Izdaja in zalaga

Tisk jugoslovanskih naprednih akademskih starešin „NASTA“
v Ljubljani r. z. z. o. z. (Predstavnik dr. Alojz Zalokar)

Tiska Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani (Predstavnik Josip Štrukelj)

Drobtine

Svobodni in nesvobodni duh. Znani nemški pisatelj Thomas Mann, ki živi v izgnanstvu, je k protestnemu zborovanju proti sežiganju nemških knjig v Nemčiji, ki se na pobudo Zveze nemških pisateljev v tujini vrši v Parizu, napisal te-le značilne besede: «Kdo bi mogel čitati knjigo, o kateri že v naprej ve, da v njej avtor ne izraža svojih lastnih misli in ne sledi svobodno svojemu geniju, temveč je prisiljen, prilagoditi se predpisanim vodilnim ideologijam? Tako čitanje nima smisla. Svoboda in duh sta vendar eno in isto. Svobodni duh je pleonazem in nesvobodni duh pridevniško nasprotje. Duh in pesništvo morata biti svobodna. Potem se lahko vezeta, kakor jima drago — toda njun temeljni pogoj in pogoj njunega življenja je svoboda.» (Prager Presse, 26. maja 1936.)

Zgodba iz današnjih dni. «Nova doba» v Celju (8. maja 1936) poroča: «Nekje, pravijo, v bližini mesta Celja se je zgodilo, da so fantje v prvo-aprilski razposajenosti prevrgli sredi noči župnikov voz na župnikovem dvorišču. Škode ni bilo, le jeza se je rodila. Takoj drugo jutro so bili osumljeni Sokoli, da so storili to grdobijo, a dognalo se je, da ravno Sokolov ni bilo zraven. Pa kaj: pričelo se je oznanjati, da je tega kriva šolska vzgoja, premalo krščanska in preveč sokolska. Točno čez mesec dni je bil šolski upravitelj razrešen. Ubogi upravitelj, ki je mirno spal, ko so mladi razposajenci prevrnili župnikov voz, naj bo sedaj zaradi njih kaznovan.»

«Nevarno je, če se zameri človek županu, še bolj je nevarno, če se zameri župniku. Razžalite Boga in vam bo odpustil, razžalite župnika in prestavili vas bodo.» (Cankar, Martin Kačur.)

Bankrot. François Mauriac je zapisal v pariškem «Figaro»: «Da se spet resno govori o vojni, da je vojna celó možna, če ne že verjetna, to pomeni po zadnjih hekatombah 10 milijonov mrtvih, 29 milijonov ranjenih in pohabljenih, 9 milijonov sirot in 5 milijonov vdov že samo na sebi največji bankrot.»

(Nadaljevanje na 3. strani.)

MOČ IN ODGOVORNOST

Ali imajo močnejši v zboru svetovnih velesil poleg pravic tudi dolžnosti, to vprašanje je za bodočnost Evrope usodno, a nič manj pomembno tudi glede tvornih sil znotraj vsake države, zlasti naše države. Razpravljati o tem vprašanju glede domačih notranjih razmer je pa tem težavneje in kočljiveje, ker se je iz medsebojnih tekem težko povzpeli na stališče neodvisnega sodnika. Toda treba je poskusiti vse kljub nevarnosti, da nas zapelje v pristranost subjektivno gledanje, kakršnega je naše notranje politično življenje prepolno. Pregledati moramo razmere sil v notranjem življenju z voljo po višjih, zdravih etičnih načelih in že to mora odpreti pot k zboljšanju. Tudi aktiven politik, ki mora s komolci in pestmi varovati svoj položaj in braniti svoje nazore, nam je v današnjih časih, ko so politiki najbolj neprijetljive osebnosti javnega življenja, vendar mnogo simpatičnejši, kadar pokaže dobro voljo, spraviti politično delo v sklad z občečloveškimi moralnimi nazori.

V naši državi so bile že od njenega začetka pa do danes tvorne sile razdeljene po plemenih, pokrajinah — historičnih in administrativnih —, po slojih prebivalstva, po političnih strankah in po kulturnih skupinah. Tako je bilo in je še ostalo v gospodarskih, kulturnih in političnih ozirih. V gospodarskem oziru bi nam lahko dobri statistični pregledi in objektivne cenitve pokazali, kje, na kateri strani in pri katerih slojih je gospodarska moč večja. Tu ne bi bilo težavno dognati, kdo je močnejši in kdo slabejši. V kulturnem vprašanju bi lahko naleteli na nasprotujoča si mnenja, pa bi vendarle kakorkoli našli vsaj načelno ustrezajoče merilo. To bi nam omogočilo uspešnejše kulturno infiltriranje vseh naših državnih predelov. Predvsem bi bilo lahko dalo složnosti v jugoslovanski misli večji razmah. Priznati pa moramo, da je prav v kulturnih vprašanjih občutljivost največja in primerjanje kulturnih vrednot najdelikatnejše. Globoka osebna kultura in prirojeni ter privzgojeni čut za takt bi bila vendar pomagala izgladiti ostrine in omiliti oni omalovažujoči prizvok, ki je vedno zvezan s sodbami o kulturnosti in nekulturnosti.

V politiki je bila slika tvornih moči že od začetka jasna. Grafično ponazoriti razmerje političnih sil v preteklih časih bi ne bilo pretežko. Kajti predvojne in medvojne sile so po zakonih vztrajnosti, tradicije in avtomatizma ohranile tudi v novi državi svoje posestno

stanje. To bi pokazalo, kdo je politično močan. Danes je stanje političnih sil zelo spremenjeno in ga je tudi zelo težko pretehtati. Menda nimamo danes nikogar, ki bi mogel dinamiko političnih struj točno presoditi. Oceniti današnja politična razmerja je mogoče le z umetniško pronicavostjo politično talentiranih možganov. Zlasti velja to za presojo sil v posameznih organiziranih političnih strankah in v vrstah navidezno opredeljenih širokih ljudskih slojev. V teh nejasnostih leži dobršen kos vzroka, zakaj se kljub poudarjanju demokratičnih načel vedno znova poraja klic po voditeljih in zakaj nekatere stranke same tako živahno in vztrajno gojijo mistiko voditeljskega kulta.

Če se oziramo na nekatere mogočne politične sile in se omejimo zgolj na presojo političnih strank, ki so v naši državi nastopale v polminuli dobi, ni težko ugotoviti, da je bila po svoji moči na prvem mestu nekdanja srbska radikalna stranka s prečanskimi pristaši in simpatizerji. Njen gospodujoči položaj v preteklosti nedvomno označuje dejstvo, da so bili skoro vsi predsedniki vlad iz njenih vrst. Pod njeno taktirko smo plesali srbsko-slovensko-hrvatsko kolo po jugoslovanskih melodijah. Ali smo se že dovolj oddaljili od onih časov, da bi smeli staviti vprašanje, koliko je ta stranka rabila svojo moč ne samo po načelih pravice močnejšega, ampak tudi v skladu z etičnim načelom dolžnosti močnejšega? Zgodovinski odgovor na to vprašanje ji daje že «današnjica», ki ne nudi znakov notranje strnjenosti in politične zrelosti, homogenosti nazorov in ciljev. Poznejše dobe bodo še jasneje ugotovile, da je pravilna sodba politično nezavzetih ljudi, ki že danes trdijo, da se mogočne pozicije niso izrabljale v prid onih idej, ki bi mogle plemeniti notranja nasprotstva in usmerjati divergentne sile k skupnemu cilju.

Ali je razcepljenost radikalne stranke morda samo njena trenutna slabost, ni važno, važno pa je, da je bila predstaviteljica srbskega političnega hotenja in izraz politične miselnosti najvažnejšega dela naše države. Ta politična miselnost, izvirajoča iz prirodne politične nadarjenosti, z bogatimi skušnjami ter mnogimi historičnimi uspehi, še danes predstavlja veliko politično komponento našega državnega življenja. Najsi so njene organizatorične oblike v teh zameglenih in skaljenih časih slabo vidne, potencialna energija, ki počiva v nji, je in bo tehtno sodelovala pri vseh naših notranjih bojih. Menimo, da ni treba nobenega podrobnejšega utemeljevanja, nobenega zgodovinskega razlaganja ali sklicevanja na politični razvoj Jugoslavije: moč srbske politične potence je jasna.

Srbski politični zgodovinarji so nam odkrito popisali nastanek, razvoj, notranje slabosti in prednosti radikalne stranke. Ne bi bilo

pravično, če bi vse te lastnosti kratkomalo izenačevali s političnimi sposobnostmi srbske politične sredine. Radikalna stranka je bila končno le politična stranka, z vsemi onimi dobrimi in slabimi lastnostmi, ki so tesno zvezane z vsako politično formacijo. Politična miselnost srbskega dela našega naroda vsebuje poleg tega, kar se je očitovalo v tej stranki, še mnogo drugih dragocenih zakladov, ki jih doslej nobena politična stranka še ni znala izkopati in izkoristiti. V teh skritih zakladnicah je brez dvoma mnogo zlata, ki se bo dalo črpati v korist jugoslovanske skupnosti. Med zakladi je gotovo tudi mnogo etičnih vrlin, ki bodo morale končno prodreti na površje in dati vsemu političnemu delu svojo idejno oznako.

Taka potencialna sila naj bi dala našemu skupnemu življenju etično vsebino, ki nalaga politično močnim poleg pravic tudi dolžnosti. S tako izpopolnitvijo lahko mirno prevzame vso ono odgovornost, ki jo ima že zaradi svoje moči.

Evgen Spektorskij:

NASTANEK IN TEŽNJE DANAŠNJEGA NACIONALIZMA

Med problemi, ki otežujejo in deloma tudi izzivajo moderno krizo, zavzema važno mesto nacionalizem, t. j. stremljenje, naj se i osebnost i družba i država podredijo narodnostni ideji in da se njej prilagodi celotno njihovo življenje. To stremljenje postavlja v ozadje včasih vse druge politične in socialne skrbi. Zato ni odveč, ako preglejamo, kako je to vprašanje nastalo in kakšne oblike je dobilo v današnji dobi.

Narodnost kot središče zajedniškega življenja je nov pojav. Še skoro do nedavnega so smatrali za tako središče monarha ali državo. Bili so časi, ko so smatrali kot jedro ljudske zajednice monarha in njegovo potomstvo, ki se je imenovalo v Franciji «rasa», ne pa družbo ali državo. V dobi Ivane Orleanske se je smatralo kronanje kralja za rešitev Francije. Državne himne vseh monarhij so molitve, naj Bog ohrani kraljevo osebo. Pojem «nacije» je v skladu z etimologijo te besede pomenil rojstvo, toda to se je nanašalo samo na visokorodne monarhe ali blagorodno plemstvo okrog prestola. Prav v tem smislu je rekel Ludovik XIV.: «Francije ne predstavlja nacija, ampak kraljeva oseba.» V istem smislu je pisal tudi Montesquieu: «Nacija, to so velikaši in škofje.» (La nation, c'est à dire, les seigneurs et les évêques.) V političnih pamfletih «monarhomahov» (XVI. stol.) se naziva plemstvo «narod» (populus, v razliko od plebs). Nemški patriotizem

pred XIX. stoletjem se ni nanašal na očetovo domovino (Vaterland), ampak na monarha kot očeta dežele (Landesvater). Ko je bil Königsberg za časa sedemletne vojne pod rusko okupacijo, je o priliki svečane akademije v proslavo godu ruske carice Jelisavete proslavljal königsberški rektor carico kot severno Landesmutter. Med navzočimi profesorji je bil tudi Kant.

Svojevrsten poskus po svetovni vojni, da bi celo v republikah prerodili kult državnega poglavarja kot narodnega očeta, pomeni proslavljanje Masaryka kot «tatička», Pilsudskega kot «deda» in Kemala kot «Ata-Turka». O priliki letošnjega X. kongresa «Komsomola» je sovjetska «Pravda» imenovala celo Stalina «očeta narodov».

V zvezi s takim pojmovanjem politične vernosti se zvestoba ni nanašala na domovino, ampak na osebo njenega poglavarja. Zato niso smatrali za izdajstvo, ako je kdo prestopil v službo tujega monarha. Princ Evgen Savojski, po rodu Francoz, je služil Habsburžanom in je premagal ne-le samo Turke, ampak celo tudi Francoze. Samo po naključju niso uslišali prošnje mlademu Napoleonu, da bi ga sprejeli v rusko vojsko. Toda njegov korzičanski rojak Pozzo di Borgo je postal ruski zunanji minister ter je izrabil ta položaj, da se je temeljito maščeval nad Napoleonom. Oče nemške vojne znanosti (Kriegswissenschaft) Clausewitz se je boril leta 1812. kot ruski oficir proti nemškim četam, katere je pripeljal s seboj Napoleon. Grof Kapodistrias, čigar predniki so izhajali iz Istrije, je bil ruski diplomat, preden je postal predsednik grške republike. Leta 1867. je napravil sporazum med Avstrijo in Ogrsko kot avstrijski ministrski predsednik bivši saksonski minister grof Beust.

Državno rodoljubje se je pojavilo šele tedaj, ko je bila država postavljena nad vladarja in plemstvo ter so postali ne-le samo državljani, ampak tudi vladajoči oblastniki služabniki države. Eden izmed prvih rodoljubov te vrste je bil ruski car Peter Veliki, ki je smatral svoje samodržavje kot samožrtvovanje. Pred poltavsko bitko je nagovoril vojake: «Ne mislite, da se borite za Petra, ampak za državo, ki je Petru izročena.» Njegovemu zgledu je sledil pruski kralj Friderik II., ki se je proglasil za prvega državnega služabnika.

Narod se pojavlja namesto monarha in države kot središče zajedniškega življenja šele v dobi francoske revolucije. Toda prvotno ta pojem ni pomenil nacionalnosti. V zvezi z znamenito «Deklaracijo človečanskih in državljanskih pravic» iz leta 1798. so postavili načelo, da so vsi ljudje, ne glede na njihovo nacionalno pripadnost, enaki, ker so vsi samo ljudje. Vsakdo ima na vsakem državnem ozemlju pravico biti državljan. In vsi taki državljani v vsaki državi tvorijo

suveren, t. j. vladajoč narod. Toda beseda «narod» se še ni jemala realistično v pomenu nacionalne celote, ampak nominalistično kot skupina poedincev, nezavisna od njihove nacionalnosti. Šele ko se je združila proti revolucionarni Franciji koalicija tujih držav, se je pojavil francoski nacionalizem. Niso se več zadovoljevali samo s tem, da bi bil vsak Francoz «človek» in «državljan», ampak so zahtevali od vsakogar, da je najprej rodoljub, «patriot». In rodila se je himna «marseljeza», ki se začneja z besedami: «na boj, sinovi domovine». Danton ni hotel ubežati, ker je smatral, da «se domovina ne nosi na podplatih».

Ko je francoska revolucionarna vojska prešla iz obrambe v ofenzivo, zlasti pa, ko je Napoleon proglasil «veliko nacijo» (la grande nation), je to izzvalo tudi pri drugih narodih nacionalistično valovanje. Na eni strani je okrepila narode, ki so bili pod tujo oblastjo (zlasti južne Slovane) in pri katerih so ostale samo reliquiae reliquiarum njihove kulture, a v Nemčiji je izzvala francoska invazija prebujanje nacionalne samozavesti v borbeni nacionalizem. Nacija je bila proglašena za živ organizem z dušo, ki se izživlja v kulturi, književnosti, zlasti v jeziku, kakor je rekel Viljem Humboldt: «v pravi domovini človeka». Jungmann je trdil: «kolikor jezikov, toliko narodov». Italijanski rodoljub Mancini je zahteval za vsako nacijo tudi politično samostojnost, ker je trdil, da se morajo smatrati kot pravi subjekti mednarodnega življenja ravno narodi, ne pa države.

Med tem ko so se navduševali slovanski buditelji ter mladina v Nemčiji in Italiji za nacionalni preporod in nacionalno zedinjenje, se je uradna evropska politika v dobi med dunajskim kongresom in revolucijo leta 1848. pogajala po principu takega status quo, za katerega je veljalo staro načelo, da predstavlja državo ne nacija, ampak monarh. Po tem načelu je nasprotoval Metternich stremljenju za zedinjenjem vseh Italijanov v eno državo, ko je trdil, da je Italija samo geografski, ne pa politični pojem. Na dunajskem kongresu pa se je württemberški delegat posmehoval že sami misli, da so Prusi, Bavarci, Saksonci itd. «tako rekoč en narod» (so zu sagen eine Nation). Vendar sta v tej dobi dva dogodka očitno pokazala, kako velik razmah je že dobila nacionalna ideja in kako dobiva odločilen vpliv tudi na državno politiko. To sta bili vstaji v Grčiji in na Poljskem. Grška vstaja je izzvala pri vseh evropskih narodih «filhelenizem». Pod vplivom tega so se zavzele ruska, angleška in francoska vlada za grške nacionaliste, ki so se uprli proti legitimni turški oblasti. Posledica tega je bila, da — kakor je rekel Prešeren — «Turčije kraljestvo v

Heladi končal je Navarin». Enako je izzvala poljska vstaja leta 1831. velike simpatije v zapadni Evropi; dasi sicer ni prišlo do intervencij, vendar je francoska vlada zavzela simpatično stališče do poljskih upornikov.

Razvoj nacionalizma je mnogo pospešila revolucija v letu 1848. V Franciji ni uspel poskus, da bi zamenjali narodno trobojnico z internacionalno rdečo zastavo. Tudi druga francoska republika se je proglasila za zaščitnico vseh narodov, ki streme k politični samostojnosti. Napoleon III. je uničil drugo republiko, toda obdržal je to njeno težnjo. Nemci so zahtevali preko revolucionarnega frankfurtskega parlamenta zedinjenje Nemčije. Slovani pod habsburško oblastjo so proglasili na praškem kongresu borbo za svojo nacionalnost. Ni pa uspelo Marxovemu in Engelsovemu «komunističnemu manifestu», da bi zamenjal tako rekoč vertikalno nacionalno solidarnost ljudi raznih razredov, toda iste narodnosti, s horizontalno internacionalno solidarnostjo kapitalistov na eni strani ter delavstva na drugi strani. Nacionalno vprašanje se je pokazalo kot močnejše od socialnega. Zato je popolnoma naravno znanstvenik baron Eötvös v svoji knjigi «O vplivu temeljnih idej XIX. stoletja na državo» (1854) zamenjal znamenito geslo francoske revolucije «svoboda, enakost in bratstvo» z geslom «svoboda, enakost in nacionalnost».

Po revoluciji leta 1848. je začela reševati nacionalno vprašanje država, dočim se je dotlej zavzemala zanj le napredna in revolucionarna inteligenca. Česar ni mogla doseči «Mlada Nemčija», namreč nacionalnega zedinjenja, in sicer na podlagi tistega «mladonemškega» programa, ki ga je proglasil revolucionarni frankfurtski parlament, je dosegel Bismarck s politiko «krvi in železa». Italija je s pomočjo Francije pretvorila svoj polotok, razdeljen med več dinastij, v nacionalno državo. V parlamentih so se pojavile nacionalistične stranke. Nacionalizem se je prebudil celo pri Židih, ki so dotlej kolebali med kozmopolitizmom in asimilacijo ali pa se zadovoljevali samo s svojim kultom in biblijo kot «portativno domovino» (kakor se je izrazil Heine). Renner je glede na to novo stremljenje dopolnil teorijo o teritorialni avtonomiji z zahtevo po personalni avtonomiji za tiste nacionalne skupine, ki so izgubile zvezo s svojo domovino. Herzl je šel še dalje in je leta 1896. izdal knjigo z naslovom «Židovska država», ki je dala temelj sionizmu.

Vsi ti dogodki so izzvali veliko zanimanje za nacionalno vprašanje. Gumpłowicz je proglasil baš narodnost kot temeljnega činitelja socialnega življenja. Pojavilo se je tudi več teorij o bistvu nacionalnega vprašanja. Največ uspeha sta imeli dve, namreč nominalistična in

realistična. Po nominalistični teoriji je narodnost samo *unitas compositionis*, po realistični pa *unitas essentiae*. Renan je formuliral nominalistično teorijo takole: «narodnost je vsakodnevni plebiscit». To pomeni, da vsak poedinec po svoji volji izbira ali (kakor se govori v mednarodnem pravu) optira svoje nacionalno pripadništvo. Vsakdo lahko prestopi iz ene nacionalne zajednice v drugo. Ako ogromna večina tega ne dela, je to znak, da pripisujejo velik pomen temu, da pripadajo ravno svoji narodnosti. Drugo, realistično teorijo so oblikovali nemški nacionalisti. Treitschke je trdil, da je narodnost samonikla in nepremagljiva sila, ki vre kakor iz vulkana in se elementarno širi ter ruši vse, kar ji je napoti.

Ko se je v svetovni vojni sprožilo vprašanje o njenem cilju, so baš nacionalni problemi dobili v družabni in diplomatski akciji pomemben vpliv. Sprožilo se je vprašanje o nujni potrebi, zamenjati staro politično mapo Evrope z novo, nacionalno. Zlasti veliko navdušenje za to idejo je bilo v Severni Ameriki. Leta 1916. je proglasil ameriški institut za mednarodno pravo nacionalistično «Deklaracijo o narodovih pravicah in dolžnostih», ki naj bi dopolnila «Deklaracijo o človečanskih in državljskih pravicah», iz leta 1789. v smislu Mancinijeve teorije o pravicah vsake narodnosti do politične samoodločbe. Isto idejo so vsebovale znamenite Wilsonove točke o pogojih miru, ki so zahtevale tudi «ustanovitev skupnega društva narodov». Versajske in druge mirovne pogodbe pa niso bile sklenjene na podlagi teh ameriških sugestij, ampak so ohranile in celo poudarile primat države nasproti naciji. Pod imenom «Društva narodov» so ustanovili društvo držav in dominionov. Nekoliko duška so dali tudi nacionalnim težnjam v zaščiti nacionalnih manjšin, a to zelo skromno. Pustili so celo vrsto perečih nacionalnih vprašanj in sporov nerešenih.

Nacionalne strasti pa se po svetovni vojni ne-le niso polegale, ampak so nasprotno postale celo silnejše. Skoro vsi ljudje so postali nacionalisti z zelo občutljivo in bolešno nacionalno ambicijo. Prišlo je že tako daleč, da se n. pr. celo mednarodne nogometne tekme pretvarjajo v bučne nacionalne manifestacije. Celó socializem, ki je hotel zavreči nacionalizem kot umazano navlako (*Nationaldreck*, kakor se izraža Engels), je že dobil močno nacionalno obeležje, o čemer izpričuje povojna francoska razprava (*Laskine, Le socialisme suivant les peuples*, 1920). Pisatelj dokazuje, da dobiva socializem v različnih narodih «najrazličnejše oblike, najbolj nasprotujoče si forme». Mussolini je nekoč izjavil, da proletariat po svojem bistvu sploh ni internacionalen. Sombart označuje režim v današnji Rusiji takole: «Židje so iznašli sistem, Tataři so ga uvedli v delo, Slovani pa so ga doslej —

trpeli.» (Der proletarische Sozialismus, zehnte Auflage, II. Band, 1924, str. 517.) Poskus boljševikov, da bi se Rusija internacionalizirala in da bi se uničilo celó ime Rusija, je naletel na močno nacionalno opozicijo. V prebivalstvu se je nepričakovano zbudilo tisto «čustvo, ki se redko razkriva, ker je pri Rusih sramežljivo, ki pa tli v globini duše vsakega Rusa — to je ljubezen do domovine», o kateri je pisal Tolstoj v «Sevastopolskih povestih». To je mórala upoštevati tudi sovjetska vlada. Tako n. pr. vsebuje uvodni članek oficialnega moskovskega lista «Pravda» (1. februarja 1936) nacionalističen slavospev «ruski kulturi» in «ruskemu narodu, prvemu med enakimi». V Nemčiji je premagal Hitlerjev nacionalni socializem Marxov internacionalni socializem. V Češkoslovaški so mestni proletarci kljub geslu «proletarci vseh dežel, zedinite se!» tako neonotni ravno v nacionalnem pogledu, da obstojata dve samostojni stranki socialnih demokratov, namreč češka in nemška stranka. Enako obstojata prav v tej deželi kljub vsemu univerzalizmu katoliške cerkve tudi dve nacionalni katoliški stranki: češka in slovaška. Celó v Franciji, ki se je splošno smatrala za trdnjavo nacionalnega univerzalizma, se razlega zdaj geslo «Francijo Francozom!». O priliki letošnjih volitev francoskega parlamenta je imel ministrski predsednik Albert Sarraut v radiu govor, v katerem je poudaril prvenstvo nacionalnosti (la primauté du national). Židje se z vso vnemo bore za ohranitev in razvoj svojega «nacionalnega ognjišča» v Palestini. Naposled so dobili tudi med Slovani usodni prepiri, o katerih je škodoželjno pisal že v VI. stoletju car Mavricij, zdaj prvenstveno nacionalističen značaj.

Nacionalizem je prodril celo v področje znanosti. Tako n. pr. trdi poljski znanstvenik, profesor varšavske univerze Sigismund Cybichowski, da «mora biti metoda v državnem pravu in državoslovju nacionalna». («Deutsche Juristen-Zeitung», 1934 den 15. Mai; str. 645). Slavni nemški znanstvenik Filip Lenard, ki je dobil leta 1920. Nobe-lovo nagrado, je izdal leta 1936. knjigo «Deutsche Physik». Še več, pojavljajo se celo poskusi, nacionalizirati — Boga. Leta 1930. je izdal Nemeč Sieburg knjigo «Dieu est — il français?», v kateri očita Francozom, češ da so pofrancozili Boga. Italijanski nacionalisti se navdušujejo za Christo Romano. V tretjem cesarstvu poskušajo pretvoriti krščanstvo iz univerzalne religije v «nemško krščanstvo» ali zamenjati ga z nekako popolno nacionalistično «nemško vero». Ne zavračajo križa, a zahtevajo, da bodi «kljukasti križ»; ne zavračajo vere v odrešitev in odrešenika (Zveličarja), a postavljajo Hitlerja kot odrešenika, ki mu gre hosana «Heil Hitler!». Mussolini je proglasil «mit nacije». Fašistični kredo se glasi, da je «fašizem vera», katere «apo-

stoli» so ljudje v črnih srajcah. Po vsem tem ni čudno, da trdi v 20. stoletju Izrael Zangwill, da je nacionalizem edina religija bodočnosti, saj je leta 1861. proglasil Renan religijo liberalizma. Francoski pisatelj L. Romier dokazuje v svoji knjigi «Explication de notre temps» (1925), da je za našo dobo poleg mašinizma karakteristična «religiozna ideologija» — nacionalizem.

Kriza modernega kulturnega in političnega življenja obstoji v veliki meri v tem, da se zapleta borba okrog nacionalizma in internacionalizma ter okrog raznih celo nasprotnih si nacionalističnih teženj. Kakšne so te težnje? Trojne: sredobežne, sredotežne in osvajaalne.

Sredobežne težnje se izražajo v tem, da se v celi skupini modernih držav pojavlja tako zvani regionalizem, t. j. samozavest oblasti, ki živi v spominih na nekdanjo plemensko samostojnost. V tem pogledu so zlasti karakteristični regionalni pokreti v moderni Franciji: bretonski, normanski in provansalski. Dasi so smatrali Francijo še do nedavnega kot vzor države, kjer so si državljani nacionalno edini in brez vsakršnih nacionalnih nasprotij, so se nepričakovano pojavile v njej separatistične struje. Provansalski rodoljubi trdijo celo, da je njim španska Katalonija bližja od Francije, bretonski fanatiki pa so celo razrušili neki francoski spomenik in propagirajo svoj nacionalizem s terorjem. Letos spomladi so hoteli zažgati magistrat v Nantesu in tudi po drugih mestih.

Po vsem tem in iz sredobežnega nacionalizma, ki se je pojavil v Alzaciji po njeni priključitvi Franciji, vidimo v moderni francoski književnosti, ki obravnava nacionalno vprašanje, stremljenje, da hočejo teorijo o volitvi in plebiscitu narodnosti (*nationalité électorale*) zamenjati s proglasitvijo primata države — (Johannet, *Le principe des nationalités*, 1923) — ter z «deklaracijo o pravicah države» (Le Fur, «*Races, nationalités, États*», 1922).

Sredotežni pravec modernega nacionalizma se izraža v težnji, da naj se združijo vse osebne, družabne in politične sile v enotno nacionalno celino. Da se loči ta pravec od diferenciacije, t. j. od razdeljevanja in razdvajanja, se imenuje integracija. Taka integracija se proglašava v fašistični Italiji in v nacionalno-socialistični Nemčiji. Po prvem členu Mussolinijeve «uredbe o zaposlitvi» (*Carta del lavoro*) iz leta 1927. «je italijanska nacija organizem, čigar cilji, življenje in delovne metode so po svoji moči in trajni vrednosti važnejši od razcepljenih kakor tudi od združenih posameznikov, ki sicer tvorijo nacio. To pa je moralna, politična in gospodarska celina, ki se integralno ostvarja v fašistični državi.» O taki državi je dal Mussolini

znamenito izjavo: «Vse za državo, ničesar mimo nje, zlasti pa ničesar proti njej!» Čisto enak smisel ima tretje cesarstvo, ki naj po Hitlerjevi formuli «Das Einzelne ist nichts, das Volk ist alles» ostvari nacionalno integracijo Nemcev, in sicer samo Nemcev. Skrb za etnično čistost nemške rase izgleda, kakor da izključuje tudi najmanjšo osvajažno težnjo, in profesor Carl Schmitt trdi, da nemški ideal ni «universum», ampak «pluriversum». Tako si tolmačijo tudi one pomirljive izjave, ki jih včasih daje Hitler.

Toda osvajačni nacionalizem se ne zadovoljuje samo z zedinjenjem vseh ljudi iste narodnosti v eno trdno celino, ampak teži tudi za tem, da si osvoji bodisi kulturno, bodisi politično tudi druge narodnosti. Imperializem je dobil tolikšen razmah, da je napravil francoski pisatelj Ernest Siellière iz njega kar cel metafizični sistem. V Mussolinijevi državi se ne proglašajo mirna italietta, ampak izzivajoča italianità. Še bolj vznemirjajoča je v tem pogledu popularna nemška teorija, ki ji ni dovolj samo totalitarna integracija vseh Nemcev, ampak je treba tudi njihove ekspanzije, ker se smatrajo Nemci za «gospodski narod», kateremu je svetovna zgodovina izročila vladanje nad drugimi narodi in in mu dala tudi pravico, da celó uniči tiste, ki bi ga ovirali na njegovi triumfalni poti. To čisto naravno izziva nezaupanje v miroljubne izjave Hitlerjeve in njegovih diplomatov.

Srednjeveški «ungarizem» je po načelu sv. Štefana «regnum unius linguae imbecille est», če že ne stvarno, pa vsaj načelno dopuščal mirno zajedniško življenje različnih narodnosti pod isto krono, toda moderni «madžarizem» je tudi načelno osvajačen ter zahteva tudi madžariziranje Nemadžarov. V zadnjem času so se razmahnile enake struje tudi na Poljskem. Johannet trdi, da je Poljska imperij ali pa nič. Na filozofskem kongresu v Pragi meseca septembra leta 1934. je poudaril poljski filozof Lutoslawski čisto v duhu novega poljskega imperializma, da spadajo v bodočo integralno poljsko «nacijo» razen Poljakov tudi Litvanci, Malorusi, Romuni in celo tudi — Čehi.

Take so osnovne težnje modernega nacionalizma. Težko je presoditi, katera bo zmagala. Ne vemo sigurno niti tega, ali vodi moderni nacionalizem, čeprav z velikimi težkočami, do miru med narodi ali pa jih žene v novo bratomorno vojno. Jasno je samo to, da se opira usoda posameznih narodov in tudi sama ohranitev njihova v današnji dobi v veliki meri na njihovo nacionalno zavest in odpornost. V neverjetno napeti današnji mednarodni atmosferi ne gre le za vprašanje o razdelitvi tržišč in ekonomskih sfer, ampak tudi za razdelitev narodnostnih sfer, t. j. tistega, kar imenujejo Nemci Volksgebiet ter Kulturgebiet.

SPOMINI NA GREGORJA ŽERJAVA

V. J. Klofáč:

Drja. Gregorja Žerjava sem poznal po imenu in osebno že iz časov pred svetovno vojno, ko sem kot slovanski novinar proučeval idejne struje pri slovanskih narodih in ko sem se takoj v začetku svojega političnega delovanja udeleževal raznih prireditev na slovanskem jugu. V bližje stike z njim pa sem prišel med svetovno vojno, od leta 1917. dalje, ko sem prišel iz zapora in zopet vršil svoj poslanski mandat v dunajskem državnem zboru.

Dr. Žerjav me je takoj osvojil; njegov obraz se mi je tako globoko vtisnil v spomin, da gotovo ne bo nikoli izginil. Pred vsem se spominjam njegovega mirnega pogleda, razodevajočega globoko in uravnovešeno dušo, ter njegovega nasmeha, ki je bil nasmeh srčno dobrega človeka. Kot funkcionar Svaza čeških poslancev sem prihajal z drjem. Žerjavom kot tajnikom kluba jugoslovanskih poslancev v državnem zboru v dotiko skoro vsak dan. Bilo je veselje govoriti in delati z njim. Predvsem mi je imponiralo, kako temeljito, do najmanjših podrobnosti in odtenkov je obvladoval vsa vprašanja obširnega kompleksa avstro-ogrske monarhije in njenih narodov; bilo je naravnost čudovito, kako vse pazno zasleduje, da njegovemu pogledu ne more uiti prav nič, prav posebno pa sem bil presenečen nad njegovim globokim poznanjem socialnih vprašanj, ki jih je presojal trezno in objektivno brez vsake primesi v tej panogi običajnih fraz.

Na prvi pogled je bilo videti, da ima dr. Žerjav v sebi nekaj, s čimer pridobiva tudi nasprotnike. Skoro nisem mogel verjeti, da on, liberalec, popolnoma obvladuje klub, kjer so imeli večino naši načelni nasprotniki — klerikalci. Bilo je jasno, da se je zblížal z drjem. Krekom in drjem. Korošcem, in je že to pravi pravcati čudež. Že iz prvih razgovorov z Žerjavom sem z velikim veseljem opazil, da se popolnoma razumeva, da je to mož, kakršnega smo mi in Jugoslovani potrebovali kakor soli. Sreča naša, da sta doba in položaj našla Žerjava. Ne vem, da-li bi bili dosegli toliko, kolikor smo, ako bi ne bil dr. Žerjav pravi mož na svojem mestu. Ako naj je imela naša češka stvar uspeh, jo je bilo treba razširiti čim boljše in naš odpor nam je veleval, da ga moramo zanesti predvsem med Jugoslovane. V tem pogledu nam je izkazal dr. Žerjav velike, neprecenljive usluge. Idejno je stal na istem stališču, kakor mi: njega ni bilo treba šele prepričevati in se z njim pogajati. Poznal je večino naših poslancev in novinarjev ter je imel z njimi dobre zveze, naše prilike je poznal tako dovršeno, kakor prilike v svojem

lastnem narodu. Zato je postal tako zanesljiva in naravnost idealna zveza med našimi in jugoslovanskimi uporniki.

Uspeh vsake revolucije zavisi od tega, kako je organizirana; uspeh revolucije je odvisen naravnost od organizatornih sposobnosti organizatorja. Videl sem, da je bil dr. Žerjav rojen organizator. Razen tega pa: česar se je lotil, to je delal vztrajno, ne glede na napor, čas in zapreke, delal je z grozno vztrajnostjo, mravljinčjo pridnostjo in nadčloveško silo, toda vedno veselo, kakor da si le čas preganja. Kar sem ga poznal, nisem opazil na njem utrujenosti ali nervoznosti. Silo je črpal iz ogromne, nezlomljive vere v končni in popolni uspeh naše stvari. Njegova vera v tistih negotovih, često brezupnih časih je bila trdna ko skala, ki je ne omajejo niti najhujši udarci, najtežji neuspehi, navidezno brezupne situacije, pesimizem svojcev ali zasmeh nasprotnikov. Veroval je v uspeh naše stvari s fanatizmom starih kristjanov in je fasciniral vsakogar, kdor je prišel v njegovo bližino. V ozračju spletk, zased in zarot proti nam, ki so bile na Dunaju na dnevnem redu, ter v ozračju naših majhnih ljudi, majhne vere in bojazljivih duš, je Žerjav ohranil svoj mir ter svojo brezkompromisno vero in protivavstrijsko linijo svojega kluba, često pa je neodoljivo vplival tudi na češki Svaz.

Pri vsem tem pa se je držal vedno v ozadju; nikjer ga ni bilo videti, poznali so ga samo oni, ki so bili posvečeni v tajno delo. Če sem hotel govoriti z njim, sem moral vedno po labirintu hodnikov in skozi mnogo vrat, da sem ga dobil v najbolj oddaljeni sobi. V časopisih njegovega imena ni bilo, pisal je vse anonimno. Ostal je brezimna sila, ki sicer poganja ves ustroj, o nji sami pa ni nikjer prijemljivega znaka. V ozadju pa ni ostal iz malodušnosti ali previdnosti, marveč po dobrem preudarku, ker mu je tako velevala naloga, ki jo je bil prevzel. Bil je čudovito skromen človek, toda rojen zarotnik. Njegov čas je zahteval zarotnikov in dr. Žerjav je bil to v večji meri, nego kdorkoli izmed nas. Brez oddiha, z naporom vseh sil je dr. Žerjav delal na to, da bi ogenj upora prenesel iz Prage na jug. V vseh naših akcijah je imel znamenit delež. Za njegov največji čin smatram v vojni dobi pobudo in izvedbo kongresa Jugoslovancev, Poljakov in Čehov v Ljubljani leta 1918.

Pri pogostih intimnih posvetovanjih in pogajanjih z doktorjem Žerjavom sem spoznal, da je to jasna glava, politik velike koncepcije in evropskega obzorja, glede delovnih metod pa dosledno konstrukter v politiki. V glavi je imel v velikih potezah že izdelane načrte, kakor dela in konstruira inženjer. Ves sestav njegovih idej je bil skrbno izdelan in premišljen in nam Čehom je bilo v izredno

zadovoljstvo, ko smo videli, da deluje dr. Žerjav s svojimi prijatelji na ujedinjenju jugoslovanskega naroda in da ni obstal na stališču omejenega in škodljivega plemenskega separatizma. Razlogi drja. Žerjava so bili enako poučni za nas, kakor za Jugoslovane. Imel je stalno pred očmi, kako si prizadeva Dunaj, da bi med Čehi in Jugoslovani vzbudil separatistični razkol in plemensko mržnjo.

Drju. Žerjavu je služila za vzgled nova Nemčija, ki jo je do dobra spoznal in proučil. Ni pustil z vidika, da je Nemčija šele tedaj postala svetovni politični in gospodarski činitelj, ko je Bismarck, čeprav kruto, brezobzirno in nasilno zatrl malenkostni provincializem in lokalno politikantstvo. Nemci so to izvršili, čeprav so med njimi ogromne jezikovne razlike. Že na malem ozemlju današnje Češkoslovaške Nemec iz Heba zelo težko razume Nemca iz Jihlave. Še silneje je deloval na drja. Žerjava primer Italije. Tudi ta je postala šele tedaj vpoštevanja vredna sila v politiki in gospodarstvu Evrope, ko se je ujedinila vkljub velikim razlikam v jeziku in vkljub izredno razvitemu partikularizmu. Smatral je za ukaz usode, da si vzamemo Čehi in Jugoslovani za vzgled ta dva naša soseda in na tem spoznanju zgradimo vsak svojo državno stavbo.

Kot navdušenega in neutrudnega propovednika ujedinjenja Jugoslovanov sem občudoval drja. Žerjava že pred vojno, ko je bil še mlad visokošolec. Toda bil je že kot vodja jugoslovanskega omladinskega pokreta tak, kakor sem ga videl kasneje v zrelih letih, delujočega pri važnih načrtih za boljšo bodočnost njegovega naroda. Mislim, da sem se sestal ž njim na Kalemegdanu v Beogradu o priliki dijaškega kongresa, kjer so zastopniki vseh plemen proglasili narodno edinstvo kot vrhovno zahtevo vse politike. Iz Beograda smo odpotovali v Sofijo in prav rad se spominjam onih izredno lepih taborov omladine. Že tedaj mi je udarila v oči trdna vera in vztrajnost drja. Žerjava, ki je imel velik delež zasluge pri teh pomembnih prireditvah.

Spletke Avstrijcev, Madžarov in Nemcev so delovale proti nam že tedaj izredno intenzivno, toda dr. Žerjav je bil tedaj eden izmed tistih, ki v nobenem položaju ne izgube glave. Delavnost nasprotnikov ga je naravnost vzpodbujala k tem silnejšemu delu. S tem, da se je postavil na stališče edinstva vseh jugoslovanskih plemen, je dr. Žerjav najbolj imponiral nam Čehom in tudi tujim prijateljem Jugoslovanov, kakor Setonu Watsonu in drugim. Gledal je na vprašanje z evropskega stališča, trdeč, da Evropa potrebuje pomladitve z Jugoslovani, zato morajo oni postati činitelji v politiki.

Tragično je, da se njegove ideje šele po njegovi smrti sprovajajo v življenje in da sam ni doživel tega, čemur je posvetil vse svoje življenje, delo in umstveni napor. Bil je krasna pojava kot politik, mislec in kot človek. Vedno sem visoko cenil njegove voditeljske sposobnosti, kajti bil je v resnici voditeljski duh. V zgodovini češkega in jugoslovanskega upora proti Avstriji mu je za vselej zagotovljeno častno mesto.

Ladislav Tvarůžek:

Natanko ne vem, kdaj se je pojavil dr. Žerjav med nami novinarji v dunajskem parlamentu. Bilo je to kmalu po otvoritvi zasedanja v mesecu maju 1917 ali pa prav ob otvoritvi. Privedel ga je k nam dopisnik ljubljanskega «Slovenskega Naroda» dr. Albert Kramer, njegov rojak. Dr. Žerjav nam je s svojim ljubeznivim nastopom in s svojo neomajno vero v slovanstvo postal takoj s početka iskren in vdan prijatelj. Veroval je v končno zmago antante in v osvobojenje narodov tako trdno, kakor mi ostali, kar nas je bilo enakih misli. Navezali smo ž njim, kakor z drjem. Kramerjem že davno prej, tesne stike in prihajali često k njemu v pisarno v Jugoslovanski klub dunajskega državnega zbora.

Dr. Žerjav je bil tedaj nekak — ne samo upravni — marveč politični ravnatelj tega našega zavezniškega kluba, s katerim je bil Svaz čeških poslancev zelo tesno zvezan pod geslom «Zvestoba za zvestobo», geslom, ki ni bilo samo fraza, marveč velika resničnost tedanje slovanske politike v dunajski zbornici in v Avstriji sploh. Sedež Jugoslovanskega kluba, ki je združeval vse tedanje poslance jugoslovanskih krajev avstrijskega ozemlja, je bil v sosesčini kluba čeških socialnih demokratov; tam je tedaj uradoval poslevodeči zastopnik Svaza čeških poslancev v dunajski zbornici, poslanec Vlastimil Tusar, preden je bil izvoljen za podpredsednika poslanske zbornice. Tudi ž njim je bil dr. Žerjav v ozkih prijateljskih stikih, kakor s predsednikom Svaza čeških poslancev Františkom Stanjkom. Zelo često smo mi češki novinarji prihajali k Žerjavu v njegovo pisarno in prav rad priznavam, da smo morali biti sporazumni z njegovimi političnimi smernicami, ki jih je znal razložiti jasno in logično, celo z nekako samoumevnostjo.

Kasneje so se začeli pojavljati v veliki marmorni dvorani dunajskega parlamenta zdaj posamezno, zdaj v skupinah, tu in tam po dva ali po trije zastopniki praške «mafije». Mi iz prijateljskega krožka Žerjavovega smo kmalu spoznali, kakšne vrste so ti posetniki. Med njimi so namreč bili dr. Přemysl Šamal, dr. B. Špetanek, tovariša Hajšman ter Giunio, Hrvat, ki je živel v Pragi; vsi ti so

vzdrževali stalne stike z drjem. Žerjavom in drjem. Albertom Kramerjem, kakor tudi s tedanjim poročevalcem «Českega Slova» Emilom Šimkom. Tu so se izmenjavale ali dobivale informacije za «mafijo» v Pragi, samo po sebi se razume, da je bilo to dejstvo znano samo našim, v to stvar najbolj posvečenim. Dr. Žerjav je vneto pomagal pri vseh dunajskih akcijah «mafije», ker je imel na Dunaju svojo posebno pisarno. Strojepiska mu je vneto prepisovala vse zaupne uradne akte Vojnega tiskovnega urada, v kolikor so se tikali propagande proti Avstriji ter slovanskega osvobodilnega gibanja. Njegova pomoč je bila tudi v čisto tehničnem pogledu za nas neprecenljive vrednosti.

Kako je dr. Žerjav učinkovito in uspešno posegel v slovansko politiko tedanjih naših parlamentarnih zastopstev, o tem bi vedeli povedati največ njegovi bližji sodelavci. Saj je bilo politično delovanje naših delegacij tako ozko spojeno, da je dr. Žerjav po bolgarski kapitulaciji, ko je cesar Karel omogočil potovanje češkega odposlanstva v Švico na posvetovanje z zastopniki naših emigrantov, izdelal načrt, da bi šla tudi jugoslovanska delegacija v Švico. Ker dr. Žerjav ni bil poslanec, smo se močno trudili, da mu kot novinarju izposlujemo potni list, kar se je po posredovanju takratnega avstrijskega poljedelskega ministra grofa Sylva-Taroucca tudi posrečilo.

Jaz sem 2. oktobra 1918. odšel v Prago in z drjem. Žerjavom se žal nisva nikoli več videla. Pozabil pa ga ne bom nikoli, kakor tudi ne bo pozabljeno njegovo ime v zgodovini našega osvobojenja.

Jan Hajšman:

Deloval sem že dlje časa s skupino Jugoslovanov pri podzemnem boju zoper habsburško monarhijo, bil sem celo dopisnik «Slovenskega Naroda», toda drja. Žerjava še nisem imel prilike spoznati, dokler me niso pripeljali k njemu ravno zarotniški posli. Na pomlad leta 1918. sem namreč prinesel iz Prage neka zelo važna poročila, ki bi se morala takoj odposlati v inozemstvo. Zaman sem nekoliko dni iskal pota in načina, kako bi spravil stvari preko meje. Naposled se je Emil Šimek spomnil na drja. Žerjava, češ, da bi mi ta utegnil pomagati, ker se bavi s podobnimi posli. Takoj sva šla k njemu. Nismo mnogo govorili. Povedal sem mu, kako in kaj. Dr. Žerjav je takoj našel možnost in mi pomagal, kakor da je to samo po sebi umevno. Od tega dne pa do njegove smrti so ostali najini odnošaji isti, naj se je položaj spremenil že kakorkoli. Na zunaj brez velikih fraz in okraskov, na znotraj pa zanesljiva vzajemna zvestoba in pravo bratsko zaupanje.

Zvestoba načelom, narodu in državi, kakor tudi brezmejna zvestoba do prijateljev in sodelavcev, ki je izvirala iz najgloblje biti, je bila Žerjavova osnovna lastnost. Je tedaj značilno in je vsekakor vredno, da se zabeleži, da je ravno on prvi in v najprimernejšem trenutku izgovoril geslo, iz katerega smo med vojno črpali toliko poguma in ki naj tudi za bodočnost ostane smernica za odnošaje med Čehoslovaki in Jugoslovani. To je ono znano geslo «Zvestoba za zvestobo». Težko da je kdo iskreneje pojmoval njegov pomen in njegovo globoko resnost, kakor ravno dr. Žerjav. Po prvem srečanju sem se v nekoliko mesecih leta 1918. često shajal z njim. Kadar koli sem prišel na Dunaj, sem ga poiskal. Sam pri sebi sem se vedno čudil, da med drjem. Žerjavom in med Čehi sploh ni nikakih razlik v mišljenju in da popolnoma enako presojamo položaj, ki nam je veleval vzajemno delo. Dr. Žerjav je bil prost vsakega partikularizma in plemenskih predsodkov, bil je predvsem Slovan z dušo in s telesom. Isto začudenje sem slišal od vsakega Čeha. Večina je celo mislila, da je Čeh, tako se je zavzemal za našo stvar, vedoč, da dela pri tem tudi za svoj narod.

Na mesto, kjer je deloval, usoda ni mogla postaviti primernejšega človeka. Velik del zasluge pri tem, da smo v boju proti Avstriji zmagali in da smo dosegli svobodo, gre tako s češkega, kakor z jugoslovanskega gledišča drju. Žerjavu. Vedeli smo sicer vsi, da moramo složno delati in da je edino v tem naša rešitev, toda zasluga, da smo to fronto zgradili pravočasno in vzdržali v vseh okoliščinah, je le Žerjavova. On je bil šef našega generalnega štaba, on je izdelal in izvedel strateški načrt, ne samo, kako je treba naše bojne vrste postaviti proti sovražniku, marveč tudi, kako se dado spraviti v to vrsto do anarhije individualistični Slovani in kako je treba s to vojsko voditi borbo z nasprotniki. V tem vidim ogromno nevenljivo zaslugo drja. Žerjava. Med nami Čehi mu v tem pogledu ni bilo enakega. Po preprostosti izražanja, brezpogojni zvestobi, izvirajoči iz globoke morale, in po trdovratnosti me je spominjal našega Havlička; za čudo, da mu je bil tudi po obrazu presenetljivo podoben! Glede na to, kako je bil prepojen z zdravim nacionalizmom, me je spominjal na Angleže: v ljubezni do domovine in v mržnji do sovražnikov je bil fanatik, pri vsem tem pa je bil vedno strogo moralen in pošten človek.

Iz razgovorov z njim sem videl, kako pozna položaj do najmanjših podrobnosti in kako je neumorno delaven. To bo ostalo menda večna skrivnost, kako je dobival najzaupnejše informacije in do zadnje črtice popolna poročila o avstrijski proizvodnji in potrošnji ter kako so prišle do njega najintimnejše zakulisne vesti.

Pri tem je pozorno in z velikim zanimanjem poslušal moje informacije, jih primerjal in kontroliral. Sodelovanje z našo mafijo je izredno visoko cenil. V teh pogovorih smo se često dotaknili bodočih razmer po vojni in jaz sem se bal, da bo nastopila doba hudih težav, ko bomo stali nenadoma pred velikimi nalogami. Dr. Žerjav me je s svojim značilnim nasmeškom pozival na potrpljenje in na vero v naš narod, češ, res je tragično, da si bo moral vladati narod, rojen v robstvu, toda svoboda bo ravno sprostila njegove speče sposobnosti in energije, izvršeno dejstvo pa ga bo samo sililo na rešitev problemov.

Tedaj sem ravno prevajal Cankarjeve «Hlapce» in dr. Žerjav me je vabil, naj mu jih čitam vsak dan kos za kosom. Zopet sem moral občudovati silo tega moža, ki mu nobena stvar ni mogla omajati vere v uspeh stvari, ki se je je lotil. Nikoli ni izgubil poguma, kakor tudi svojega nasmeška ne. Bil je skoro nekak fatalist, verujoč v dobre osnove ljudstva in v njegovo srečno zvezdo. V tistih časih so bili pogovori ž njim res pomoč in podpora, on sam pa je bil neizčrpen vir novih misli in nove sile.

Malokdo izmed Jugoslovanov je tako temeljito poznal češke prilike, ljudi in češki narodni značaj, kakor dr. Žerjav. Ni sicer študiral v Pragi in je prišel do nas po ovinku preko Nemcev, ali lahko rečem, da nas je poznal boljše, kakor smo se poznali sami. Bil je praktik, ki mu je služila teorija samo v izvedbo določenega načrta. Njegov smoter je bil popoln, npravstven in omikan Jugoslovan, ki se lahko razvije do take stopnje le v tesni zvezi z ostalimi Slovani, osobito s Čehi. Ni ljubil Čehov le zato, ker so Slovani, ampak zato, ker je videl rešitev obeh narodov samo v složni, vzajemni borbi proti sovražnikom. Po poreklu in po skupnih sovražnikih smo si najbližji, zato se strnimo, delajmo iskreno in z zaupanjem brez tujih posrednikov, to je bila njegova maksima.

Po vojni nas je življenje razgnalo in minila so leta, preden smo se sešli v docela izpremenjenih prilikah. Dr. Žerjav se ni bil spremenil. Najmanj pač v svojih načelih in v svoji brezpogojni zvestobi do naroda in države, naj je bil že v vladi ali opoziciji. Tudi tedaj ni bil izgubil smisla za češkoslovaške zadeve. Podrobno je poznal naš položaj in naše slabosti ter je ocenjeval pojave našega javnega življenja pravilneje, nego marsikateri češki državnik. Zopet sva se razgovarjala tako domače in vedro, kakor spomladi leta 1918., da mi ni niti prišlo na misel, koliko povojnih nesreč in nevšečnosti smo medtem že prestali in prebrodili. V nekem pogledu pa se je bil dr. Žerjav le izpremenil: bil je bolan. Naponi med vojno so bili zloмили njegovo šibko zdravje.

EMANUEL RÁDL

I.

Profesor metodologije prirodnih ved na Karlovi univerzi v Pragi dr. Emanuel Rádl je v zlic svojim šestdesetim letom (roj. 1873) ena najnemirnejših in najbolj spornih osebnosti v množici sodobnih čeških filozofov. Njegovo obsežno delo, ki sega od znanstvenih razprav iz biologije v debeli sloj filozofskih, socioloških in političnih traktatov tja do literarno-teoretičnih spisov, kakor je «O čitanju pesniških del», je že nekaj časa predmet polemik, kritičnih razglabljanj, napadov in tudi resnih proučevanj. «Je nemara najspornejša osebnost našega kulturnega življenja. Ima častilce, toda nima učencev, ima nasprotnike, nima pa kritikov. Sleherna njegova knjiga vzbudi hrup, toda zoper vsako takoj vstane najbolj pisana opozicija, iz katere je slišati več zmedenih glasov kakor pa razlogov...» (Zd. Smetáček). «Oznanjevanje vlade duha je danes poslednja obramba redakcije in obrambna metoda današnjih cerkva... V tem smislu je Rádl velika nevarnost, kulturna, politična in socialna nevarnost; je naš največji in najnevarnejši prerok kulturne in socialne reakcije, tem nevarnejši, ker nastopa in je sprejemen kot član napredne fronte in levice» (B. Koutník). Osebnost, ki vzbuja hrupna nasprotovanja, je nedvomno zanimiva. Nekateri smatrajo Rádlja za dediča in nadaljevalca Masarykove filozofske tradicije. So poteze, ki pri njem živo spominjajo na njegovega učitelja in po katerih bi sklepali, da stoji prav kakor mlajši Masaryk osamljen sredi viharjev svoje dobe in okolja. Toda velik del potez na Rádlovem duševnem profilu kaže drugo sorodstvo in odbleske drugih svetov.

Na širokem in razgibanem področju češkoslovaškega mišljenja je Rádlava filozofija značilen pojav. Ne samo kot izraz osebnosti, čije utrip čutimo za sleherno stranjo njegovih spisov, marveč zlasti kot produkt češke miselne tradicije, srednjeevropskega duhovnega podnebja in angleških filozofskih vplivov. Rádl skuša filozofijo približati življenju, to se pravi: ulici, tribuni, časnikom. Še enkrat ji zastavlja veliko in usodno nalogo, da naj poseže v duhovne, socialne in materialne odnose človeštva. Njegovo mišljenje je *philosophia militans*. Išče oblik sodobnega aktivizma, ki naj stori, da «beseda meso postane» in popelje iz današnje miselne in moralne zmede. Do svojega sistema, ki ni sistem v klasičnem smislu zgodovine filozofije in ki mu zlasti nedostaja trdne noetične hrbtenice, je prišel po dokaj svojstveni poti. Njegova filozofija je predvsem vi-

den dokument o češkem sodobnem intelektualcu, ki se trdovratno bori za svoj izraz v času, ko se takó na splošno in s toliko lahkoto sprejemajo tuje ideologije, na pr. historični materializem. Kajpak, v borbi med domačo miselno tradicijo, čije zadnji veliki člen je Masaryk, in med tujimi sistemi izgubi kajkrati ravnovesje. Toda vzlic vsem slabostim je prof. Rádl kot filozof in zlasti kot etik zanimiv in velik češki pojav.

II.

Dr. Emanuel Rádl je bil izprva srednješolski profesor, nato pa docent in slednjič vseučilišni profesor prirodne filozofije. V prvem obdobju se je bavil zlasti z anatomijo in filozofijo čutnih organov, s psihologijo in primerjalno psihologijo in z zgodovino biologije. Njegov prvi večji spis, ki sega že v filozofijo, je izšel leta 1905. najprej v nemški izdaji («Geschichte der biologischen Theorien seit Ende des XVII. Jahrhunderts»), štiri leta nato pa v češki izdaji z naslovom «Dějiny vývojových teorií v XIX. století». V obsežni knjigi obravnava posebno podrobno Lamarcka, embriologe in fiziologe pred Darwinom, nemško «Naturphilosophie», zlasti pa razvoj in teoretično razraščanje darwinizma, njegove probleme in nazore glede varstva, estetike i. dr. V tretjem delu se skoraj izčrpno bavi z začetki propadanja darwinizma in slednjič z njegovo najbolj kritično fazo ob koncu stoletja. Videti je, da je Rádlu najbližji H. Driesch s svojim neovitalizmom. Njegovo mišljenje, ki se dokaj razločuje od povprečnega naziranja prirodopiscev, karakterizira tale stavek v uvodu: «V teorijah vidim dogodke, nujne lastnosti nekih ljudi, nekih družbenih razmer in miselnih obdobj; verujem, da so nazori nekaj, kar obstoji samo zase, dejstvo, ki se zgodovinarju pojavlja v enako določenih obrisih kakor prirodopiscu živali in rastline.» Na str. 543. (češke izdaje) pravi, da ima tudi znanstvenik «svoj individualni odnos do raziskavanega predmeta prav kakor pesnik», in da «splošne resnice leže k večjemu v mrtvih knjigah in životarijo v učilnicah, medtem ko življenje pozna samo individualne resnice... Pravi znanstvenik vpliva samo s svojim prepričanjem». Tu se vidno kažejo odbleski filozofskega pragmatizma. Osebna resnica, prepričanje, ideja v službi življenja, vezanost vsega teoretičnega na človeka in ž njo združena odgovornost — ti pogledi se pojavljajo stalno v poznejši Rádluvi filozofiji in na njihovo majavo osnovo bo moral nasloniti metodo odgovornega mišljenja in obveznih dejanj, ki naj ustvarijo trdnejše oblike in stanja. Leta 1912. je izdal knjigo «Neue Lehre vom zentralen Nervensystem», dve leti pozneje «Úvahy vědecké a filosofické». Tu je posebno zanimiva

idealna konfrontacija Masaryka in Nietzscheja. Rádl se je vidno približal Masarykovemu pogledu na svet.

Svetovna vojna in z njo zvezani prevrati na tolikih področjih narodnega in mednarodnega življenja tvori mejnik tudi v Rádlovem duševnem življenju. Njegovo filozofsko tipanje postane sedaj viharno iskanje in ustvarjanje. Oglejmo si samo bibliografijo Rádl-ovih spisov, ki jih je objavila Rádlu posvečena jubilejna številka filozofskega obzornika «Česká mysl» (1933, zv. 5—6). Z letom 1919. prehaja Rádl-ova publicistična dejavnost v crescendo, ki kaže že po naslovih številnih člankov, kritik in polemik, da stoji pred nami mož sredi boja za nekaj, v čemer vidi svoje poslanstvo — mož, ki nenehno agira in reagira in na mnoge strani razsipava svojo duševno silo.

Že leta 1918. je v knjigi «Romantická věda» nakazal smernice svoje kritike sodobnega mišljenja. Zlasti obračunava s Kantom in nemškimi idealizmom, češ da sta razdelila svet v materialno in spiritualno poluto in ločila znanost od filozofije. Kajpak, pozneje Rádl sam ostro ločuje prirodna in duhovna dejstva in s tem prirodne in duhovne vede. Osem let po tej knjigi postavi nasproti «Romantični vedi» nov spis «Moderní veda», ki je uvod v metodologijo znanosti in v filozofijo naravoslovja.

V nekaterih spisih prvih desetih let po prevratu se Rádl prav posebno bavi z Masarykom in njegovimi filozofskimi pogledi. Sem sodita predvsem knjigi «O smyslu našich dějin» (O smislu naše zgodovine, 1925) in «Válka Čechů z Němci» (Vojna Čehov z Nemci, 1928), v spisu «Národnost jako vědecký problem» (Narodnost kot znanstveno vprašanje, 1929) pa postavlja v okvir svoje celotne filozofije teorijo o narodnosti kot subjektivnem pojmu; narodnost je v družbenem življenju le produkt političnih procesov.

Izmed ostalih spisov, med katerimi so tudi brošure in ponatise predavanj, naj posebej opozorim na zajetno, nekaj nad 400 strani obsegajočo knjigo: «Západ a východ. Filosofické úvahy z cest» (Praha, 1925). Leta 1922. se je mudil prof. Rádl kot delegat znanega združenja YMCA na Daljnem vzhodu in v Zedinjenih državah. To popotovanje je dalo češkemu filozofu, prav kakor grofu Keyserlingu, avtorju znanega potopisa «Reisetagebuch eines Philosophen», priliko proučevanja vzhodne civilizacije in primerjave z zapadno. V knjigi živahno opisuje svoje vtiske in razglablja zlasti orientalska verstva. Obsežno se bavi s problemom mita in sploh z bistvenimi vprašanji verstev. Razčlenja s prodornimi filozofskimi pogledi hinduizem, budhizem, orientalski panteizem, zaustavlja se pri pojavih iztočne filozofije, zlasti mistike. Posebna poglavja so posve-

čena krščanstvu na vzhodu, splošnim problemom civilizacije in moderni Aziji, zlasti Indiji. V tej knjigi so mnoge bistre opazke in ostri pogledi na vzhodni svet, toda spričo naglega družbenega razvoja Azijcev je zlasti v poglavju o sodobni Aziji že marsikaj zastarelo. Za umevanje Rádlovih filozofskih pogledov pa je knjiga «Zapad in vzhod» dokaj pomembna.

V spisih «Krščanstvo po vojni v svetu in pri nas», «Naši verski ideali pred vojno in po vojni», «Krizna inteligence», «Revizija naprednjaških idealov», «Proti tako zvani socialni indikaciji», «O ženskem gibanju» in dr. obravnava prof. Rádl značilne povojne pojave in probleme, večidel konkretno, na podlagi češkoslovaških razmer. V številnih člankih, razpravah in kritikah, ki jih objavlja v revijah in včasih tudi v dnevnikih, se oglašča k najrazličnejšim aktualnim vprašanjem. Leta 1935. je izdal v nemškem jeziku brošuro «Zur politischen Ideologie der Sudetendeutschen», ki vsebuje več kakor obeta naslov. Zgoščeno, na celih 40 straneh razlaga Rádl svojo politično in posebej še narodnostno filozofijo in z njo utemeljuje realno možnost, da se sudetski Nemci politično in kulturno izživljajo v okviru češkoslovaške republike. Ta spis je pravi plaidoyer češkoslovaške demokracije in tistega političnega realizma, ki mu je Masaryk naposled dal naziv konkretizem. Rádl tu polemizira z mistično vsenemško filozofijo O. Spanna, kaže dvojno obličje marksizma in postavlja definicijo, da je pojem rase naravno, plemena sociološko in naroda politično dejstvo.

Najpomembnejše in obenem najznačilnejše delo prof. Rádla je dva debela zvezka obsegajoči spis «Dějiny filosofie» (Praga 1932—1933), ena najsubjektivnejših knjig te vrste v vsej svetovni filozofski literaturi. Je to zgodovina filozofije, gledana skozi temperament Rádla, prispevek k njegovemu aktivističnemu programu. Pisec hodi od filozofa do filozofa in skuša iz njihovih spisov izvabiti kaj netiva in isker za sodobno življenje. «Šlo mi je za sedanjost in bodočnost, ne za preteklost», pravi ta zgodovinski pisec. Pri sestavljanju svoje knjige je imel Rádl pred očmi povprečnega čitatelja, ne strokovnjaka. Odtod marsikaj, v čemer je strokovna kritika odkrila popularno posplošene trditve, ki so v bistvu napadi; odtod spor z vsem, kar ima na tem področju izrazito katedrski značaj. Pisca je pri delu vodilo spoznanje, da je dandanes filozofija v podobnem propadanju, kakor je bila v helenistični dobi in ob koncu srednjega veka. Razgrizel jo je rak intelektualizma. Zato Rádl načelno odklanja intelektualistični pogled na filozofijo in pravi: «Zgodovina filozofije se ne odigrava v nadzemskih področjih čiste resnice, kjer vladajo zgolj definicije, dedukcije, spoznave,

noetični in metafizični sistemi, kjer je resnica samo spoznanje in zmeta samo zadeva logične razčlenbe. To, kar podaja zgodovina filozofije od Heglovega časa dalje (odkar filozofijo tako pojmujejo), je samo abstraktna vsebina teorij, nategnjena na nit kronologije in logike. Resnična zgodovina filozofije pa gre dalje in se dogaja na tej zemlji, v borbi živih ljudi. Filozof je človek z zemeljskim hrepenenjem: za kaj neki mu gre zares in za kaj naj bi mu šlo na tem svetu? Kaj ima rad na koncu koncev? Kaj ga boli, kaj veseli? Kakšne načrte ima? Razglabljanje njegovega «nauka» ne podaja niti zdaleč polnega, včasih tudi ne poglobitnega odgovora na ta vprašanja, ki so prava filozofska vprašanja».

Z «Zgodovino filozofije» je prof. Rádl krenil najdalje v svojem vnetem iskanju življenjske vsebine filozofskega mišljenja. Odklonil je vse, kar se več ne odziva življenju. Pragmatizem? Ne, ta nazor ima v Rádlu takega nasprotnika kakor pozitivizem. Skušajmo si ogledati vsaj v najpoglavitejših potezah aktivistični program, ki razločno molí iz vseh številnih, marsikje neurejenih predalov Rádllove filozofije.

III.

Rádl je prav kakor Masaryk mnogo večji etik kakor noetik. Samo oni, ki je zmožen doumeti globoko, vse človekovo bistvo pretresajočo željo po preobrazbi človeka v smislu idealno postavljenih načel in norm, se bo približal žgočemu jedru Rádlovega filozofiranja. J. L. Hromádka pravi o tem: «Rádllov filozofični boj označuje duhovna resnost, nikakor ne lov za srečo; je boj za resnico, ne hrepenenje po miru; je zavest obveznih dolžnosti, ne pa pohlep po nebrzdani svobodi; je prizadevanje, pomagati človeku z ljubeznijo, ne pa hlepenje, da bi se do dna izživel; je težnja, dojeti večno poslanstvo človeštva, ne pa literarno modrovanje nad efemernimi zanimivostmi. Ne gre za mir, pokoj, srečo, svobodo, nezavisnost, marveč za to, da izpolnimo to, za kar smo določeni, in uveljavimo zakone pravičnosti in ljubezni, pred katere je postavljena človeška vest».

Goreča, z vsakdanjim osebnim in javnim življenjem združena zavest etičnih dolžnosti je tu olje, stenj in plamen filozofske svetilke. Nad Rádlvim svetom vlada Kantov kategorični imperativ, ki pa ga skuša z razumom razočarani Rádl zasidrati v absolutnem, v božanskem. Zategadelj sprejema pod vplivom protestantskega teologa Bartha dogmo o razodetju, samo da vdihne več metafizičnega življenja svojemu, v bistvu vendarle bolj razumarskemu kakor mistično občutenemu krščanstvu. Prvi in zadnji vzrok Rád-

lovega filozofiranja je služba človeku in njegovemu zemeljskemu življenju; v poudarjanju tega sveta, v katerem naj se vtelesi svet idej in idealov, se Rádl razločuje od konfesionalnih filozofov in teologov. Tudi njegov Bog, o katerem ne govori mnogo, je prav kakor pri Tolstem privid in poslednja idealizacija neskončnega hrepenenja po izpolnitvi etičnega poslanstva pozemskega življenja.

Rádl je prišel do spoznanja tega etičnega imperativa, ki mu podreja ves intelektualni in emocionalni svet človeka in človeštva, iz analize kulturnega razsula današnje družbe. Ideali, na katerih je stala evropska družba po renesansi, so se razbili. Modernega intelektualca označuje velika utrujenost. Beg od resnosti in programatične akcije k instinktom in prirodi je posledica intelektualnega gledanja na življenje. V tem gledanju so pa zakoreninjeni do malega vsi današnji svetovni nazori. Vsem gre za to, da človeka čim bolj sprostite iz metafizičnih verig njegovih dolžnosti in nalog; nekaterim tudi za to, da vzamejo poedincu čim več odgovornosti za občo usodo.

Ne v prirodnih vedah, ne v tehniki in ne nacionalni ekonomiji, marveč predvsem v filozofiji vidi Rádl tisto disciplino, ki naj popelje človeka in človeštvo iz današnje splošne krize. Toda filozofija, kakor se danes goji na visokih šolah in v znanstvenih institucijah in revijah, je po Rádlu propadajoča filozofija, ki prav nič ne pomeni za dejanske potrebe današnjega človeštva. Če bi bili rešeni vsi intelektualistično postavljeni problemi te filozofije, bi človeštvo vzlic temu lahko padlo v brezno, ki se razprostira ob robu sodobne civilizacije. Taka filozofija ne preobrazuje ljudi, jih ne vodi in ne dviga. Simptome njenega propadanja vidi ta kulturni diagnostik v naslednjem: 1. Filozofija je postala profesorska veda in izgublja vpliv na javnost. 2. Iskanje smisla Evrope kaže, da je Evropa, domovina filozofije, bolna, kajti če bi bila zdrava, bi vsi čutili tlak njenega smisla. 3. Razdejan je pravi temelj filozofije novejšega časa: angleški «empirizem». 4. Živimo v poslednjih dneh pozitivizma; njegova filozofija, ki je učila ljudi, da naj jemljejo na znanje zgolj resničnost (je n'impose rien; je ne propose rien; j'expose), jih je navadila, da se ne smatrajo odgovorne za dogajanje. Ta miselnost nujno vodi v razsulo civilizacije. 5. Sokriva je tudi krize demokracije. 6. Izginja zavest solidarnosti s preteklostjo in z družbo okrog nas.

«Kako naj prepričamo ljudi,» piše Rádl, «da je mehanični in biološki pogled na človeško družbo napačen, nazor namreč, da je civilizacija zgolj sekundaren odraz materije, gospodarstva, instinktov? ... Kako naj obvarujemo civilizacijo pred razkrojem? To je

obupno vprašanje našega časa, vprašanje, ki je tem obupnejše, ker ljudje ne čutijo nevarnosti. Jetični bolniki, kakor znano, žive v posebnem euforičnem stanju mišljenja. Da bi našel pot iz razpada, sem spisal to izpoved vere v filozofijo... Filozofija ne sme biti zgolj abstrakten posledek prirodnih ved, sama učenost o nepotrebnih rečeh, gola zadeva profesorskega zanimanja; filozofija je doma samo tam, kjer ji izginja zemlja pod nogami in kjer se odpira nebo...»

Tako pravi Rádl v epilogu svoje «Zgodovine filozofije». Zapisali smo že v uvodu, da češki mislec še enkrat zastavlja filozofiji zgodovinsko nalogo: rešiti človeštvo.

Njegova diagnoza je v marsičem pravilna, četudi so sporni vzroki simptomov današnje usodne intelektualne in moralne krize, ki ji je vzdal O. Spengler značaj «propada zapadnega človeštva». Toda, kaj naj storimo, da bo prenovljena in poživiljena filozofija zavzela vodilno vlogo?

Prof. Rádl je z lastnim delom izpričal svojo vero v filozofski aktivizem. S knjigami, članki v listih, s predavanji se nenehno oglašava v javnosti, opozarja na probleme časa, in partibus infidelium označnja nauk etičnega poslanstva, moralnega preroda, človekoljubja, politične zdrave pameti. Filozof se neprestano spreminja v ljudskega tribuna, v žurnalista, ki z raznimi pripomočki vzbuja pozornost široke javnosti. Kakor nekoč T. G. Masaryk, je danes profesor Rádl primer znanstvenika in misleca, ki noče biti zaprt med štiri stene učilnic in laboratorijev, marveč hoče, da sliši njegov glas najširša javnost. Je mož dejanja, toda njegovo dejanje je predvsem beseda, ki je po Dostojevskem lahko takisto dejanje.

Vera v poslanstvo filozofije, v moč osebnega prepričanja in v dejavno silo zavesti, da je sleherni izmed nas soodgovoren za občo usodo in udeležen v vsakem pojavu javnega življenja, je nedvomno ena najpozitivnejših postavk v sistemu Rádlvega mišljenja. V tem je prof. Rádl avtentičen filozofski nadaljevalec T. G. Masaryka. A prav tako je Rádl v marsičem oddaljen svojemu častitljivemu učitelju. Obema skupen odpor zoper pozitivizem, obema skupen filozofsko inspiracijski vir platonizma in naslonitev na angleško empirično filozofijo, takisto kot odpor zoper versko indiferentnost in zoper moralno brezbržnost pomeni nadaljevanje stare husitske miselnosti, ki sega preko Komenskega k Havličku in od tam v dobo rokopisnih bojev. Toda Masarykova etika je slonela na toplejšem občutju življenjske harmonije, kakor sloni Rádl. Masarykovo miselnost bi primerjal lepemu angleškemu parku, Rádlovo gozdu, v katerem češče razsaja vihar. Masarykovo pojmovanje verstva ima nedvomno ne-

katere nedoslednosti. Rádl je šel še dalje in skušal pomakniti svojo novoplatonično filozofijo v tesno bližino protestantske teologije, ki pa ji je tu in tam prišil krpo katolicizma in zataknil na njo društveni znak ameriške YMCA. Njegova filozofija je izraz plemenitega hotenja in velik memento našemu času, naj se zresni in obveže slehernega posameznika k odgovornosti za vse, kar se dogaja v občestvu, toda v svoji kritiki je često nejasna in izrazito ideološka.

Rádl hoče s filozofijo vplivati na potek zgodovinskega dejanja, zanetiti sveti ogenj v posamezniku in preko tisočev takih poedincev v vsem občestvu. Toda pglavitna zapoved njegove filozofije je v tem: Človek naj združi svoje prepričanje z neizprosni obveznostmi, ki ne dopuščajo razlik med mišljenjem in dejanjem. Prav tu se vprašujemo: kako dati človeku tako visoko zavest, ki mu ni prirojena in ki često nasprotuje demoničnim silam njegove narave? Rádl se je v tej zadregi zatekel v staro krščansko lekarno in skuša omrtvičiti človekovo demonijo s sredstvi vere, pobožnosti in milosti. Toda pred vso trudoma zgrajeno konstrukcijo Rádlove verske filozofije se vprašujemo: kako naj sprejmejo te posledke Rádlovega mišljenja ljudje, ki nimajo vere in pri katerih so ta stara sredstva za duhovno disciplino brez slehernega učinka?!

Vzlic vsem ugovorom, ki jih imamo lahko vsak s svojega zrelišča zoper nekatere nemalo važne postulate Rádlovega filozofskega, verskega, sociološkega, političnega in moralnega naziranja, pa ostane dejstvo, da predstavlja Rádl etični elan enega očitno slovanskih elementov v češkem mišljenju. V tem pogledu se Rádl pridružuje dokaj široki vrsti slovanskih etičnih filozofov, ki jim je predvsem pred očmi preobrazba človeka, rešitev njegovega duha pred minljivostjo in spremenljivostjo tvarnih oblik; njegovo uveljavljenje v vesoljstvu, v večnosti. Najsi so pogledi in pota k daljnim smotrom še tako različni: spoznanje, da je resnica v tem, kar spreminja etos človeka in človeštva v popolnejša stanja, je skupno vsem; odtod tudi skupen odpor zoper filozofijo zaradi filozofije, la philosophie pour la philosophie, in zoper znanost, ki je indiferentna nasproti človeški usodi. Pretirano je, če vidi B. Koutník, izpovedovalec stare skupine okrog «Svobodne misli», v Rádlu nevarnega reakcionarja. Rádl napor, da zamenja intelektualne prvine v sodobnem pogledu na svet z nekaterimi dogmami krščanstva in da priklene sodobnega človeka na neke združbe, ki se le na zunaj razločujejo od tradicionalnih cerkva, je nemara brezupen. Toda njegova etična strogost, njegova zahteva po prepričanju, ki obvezuje človeka k njemu adekvatnim dejanjem, je potreben klic časa, čeprav je mogoče, da se bo obupno

izgubil v hrupu sedanje dobe, ki se vedno manj zadovoljuje z nekdanj tako revolucionarnim stremljenjem po večni reformaciji.

Prof. Rádl izhaja — vzlic svoji poznejši naslonitvi na konfesionalno združbo — iz načela svobodnega mišljenja. Dandanes se vsi kritiki dobe ujemajo v tem, da svoboda ne more biti namen sami sebi, marveč da je v sleherni svobodi že socialna kohezija in vsako konkretno mišljenje stremi nujno po nekem redu. Prof. Rádl je zastavil vso svojo osebnost za to, da — naslonjen na češko, prvenstveno h konkretizmu nagnjeno filozofsko mišljenje — ustvari nove temelje tega reda. Njegove rešitve so osebne kakor tolike druge, vendar je v njih mnogo strastnega in pristnega stremljenja po preobrazbi človeka, prav kakor v Rádlovem antipodu Nietzscheju. Oba filozofirata s klavdivom: medtem ko Nemeč stremi po nadčloveku, skuša Čeh v vzgonu starih platonsko-krščanskih vzorov najprej izoblikovati človeka, ki bo res «podoba božja». Tudi v tem se kaže češki izrazito demokratični duh, za njim pa rahlo vstaja mučeniški lik fanatika resnice — Jana Husa.*

* Pri sestavljanju tega zgolj informativnega članka je pisec uporabljal vse Rádlve poglavitne spise zlasti še «Dějiny filosofie», dalje 5—6 zvezek «České misli» 1935 (s študijami J. L. Hromádke, J. B. Kozáka in dr.), spis B. Koutníka «Emanuel Rádl, křesťanský politik, vědec, filozof a moralista», Zl. Smětáčka študije «Kozák, Rádl, Hromádka», J. Krála pregled «La philosophie en Tchécoslovaquie» in dr.

Gustav Šilih:

NARODNO-SOCIALISTIČNA VZGOJA V NEMČIJI

(Konec.)

Zelo važna ter za narodno-socialistična vzgojna stremljenja najznačilnejša ustanova je prostovoljna delovna služba (der Freiwillige Arbeitsdienst), katere namen je, v skupnih taboriščih združiti delavce, kmete in študente, odstraniti medsebojne predsodke ter udeležence s skupnim delom vzgojiti k nemški narodni zavesti. V delovnih taboriščih ne dela poedinec v svoj prid, nego za narodno zajednico. Dejavnost pri prostovoljni delovni službi sme trajati do pol leta (za voditelje pokreta eno leto). Vračuna se za napredovanje v državni službi, ter je naravnost pogoj za vstop v nekatere poklice.

Svojevrstna posebnost narodno-socialistične vzgoje je šolanje mladine v terenskem športu, čigar namen je vzgoja nemške mladine v vojaškem duhu in telesni utrditvi. Deli se v

obvezno in prostovoljno šolanje. Vežba se predvsem tek z ovirami, plezanje, plazenje in redovne vaje ter razne igre, torej vse, kar pripravlja mladino na poznejše vojaško udejstvovanje.

Skupna šolska potovanja po Nemčiji naj seznanijo deca z nemško domovino, skupna šolska potovanja v inozemstvu pa naj ji omogočijo, da spozna posebnosti tujih narodov ter se jezikovno izpopolni, njih najvišji rezultat pa mora biti, da se narodna zavest učencev ojači ter si pridobe poglobljeno umevanje svojega lastnega narodstva.

Šolski podeželski domovi so sicer ustanova predhitlerjevske Nemčije, toda narodni socializem se jih zdaj poslužuje v svoje namene, uporabljajoč jih za skupno bivanje mladih ljudi v krajših razdobjih. Čas bivanja v teh domovih se porabi za vzgojo značaja, negovanje tovarištva in za samovzgojo. Mladina se tu nauči tudi umevati pojme «kri in zemlja» (Blut und Boden), ki so osnove nemškega naroda. Najvažnejša naloga podeželskih domov je seveda zajedniška vzgoja v nemškem narodnem duhu.

Naštete nove vzgojne ustanove so za narodno-socialistično vzgojo posebno značilne, važne pa so zaradi tega, ker obrazujejo mladino razen v že navedenih pravicah tudi v novih osnovnih območjih. Le-ta so pač tudi naloga šol vseh vrst, ali najuspešneje se dajo obrazovati izven njih. Gre namreč za čim večjo poglobitev v germanske kulturne dobrine, gre za borbo proti precenjevanju tujega in omalovaževanju narodnih dobrin, za pravilno umevanje rase. Gradivo samo obsega osnovne pojme o nemški rasi, nje napakah in vrlinah, o židovstvu ter o raznih rešitvah židovskega vprašanja (pogromi, asimilacija, cionizem odločenje [Ghetto] itd.), rodbinoslovje, nauk o dednosti, evgenika itd. V teh osnovnih območjih naj se ne šola samo mladina, nego predvsem tudi učitelji, in sicer v posebnih zajedniških taboriščih, z namenom, da se izoblikuje zajedniški duh ter izgradi narodno-socialistični svetovni nazor.

Od ostalih prizadevanj je treba posebej omeniti še skrb za inozemsko nemštvo, za kolonije in za nemško enakopravnost. Goji se spomin na padle vojake, po šolski mladini se oskrbujejo njih grobovi.

Od ostalih reformnih ukrepov je omeniti poostritev strahovanja v šoli, povečanje učiteljeve avtoritete nasproti učencem in uradno zaščito učiteljev nasproti javnosti, kadar gre za trše, toda upravičeno vzgojno postopanje. V pogledu seksualne vzgoje zahtevajo novejšje odredbe, naj se opusti dosedaj prevladujoči način poučitve, ter naj se vzbudi etična sila mladine. Pouk sam, ki ga

naj prevzamejo prvenstveno zdravniki, naj se obrača zlasti na roditelje ter na poedince, nikoli na cele razrede ali množice.

Popolnoma se je odpravila važna povojna pridobitev nemškega učiteljstva, tako zvano kolegialno šolsko vodstvo. Upravitelja nič več ne izberejo tovariši iz svojih vrst, nego ga kakor poprej imenuje državno oblastvo. Res je, da duhovi za kolegialno vodstvo še niso bili dovolj pripravljeni, zato je marsikje v vzgoji in pouku manjkala prava smotrnost. V smislu voditeljske misli je odslej upravitelj odgovorni vodja svoje šole, a njegova skrb je zlasti uspešno skupno delo vseh članov učiteljskega kolegija.

Kar se tiče učiteljske izobrazbe, je narodni socializem prevzel po vojni ustanovljene dveletne pedagoške akademije. Spremenil je le ime (Hochschule für Lehrerbildung) ter odredil posebno poglobitev v študij narodopisja, brambnega in obmejnega zemljepisja. Novost v organizaciji učiteljske izobrazbe pa je v tem, da se bodo odslej te visoke šole po možnosti ustanovljale v manjših mestih, torej na podeželju. Bodoči učitelj se namreč naj seznanja s posebnostjo kmečkega življenjskega okolja. Samo, ako je učitelj kar najtesneje spojen s narodo, zgodovino in kulturo podeželja, ako so mu šege in običaji prebivalcev ljubi in dragi, bo postal pristen učitelj vaše šole. Mnogovrstne, zelo umestne odredbe (pomočniško delo študentov na podeželskih šolah, v mladinskem skrbstvu in počitniških taboriščih) omogočajo kandidatom, da se tudi praktično uvajajo v svoje bodoče zvanje.

Nemogoče je naštetih, še manj pa očrtati vse važnejše odredbe, ki včasih v jedru, včasih le bolj na zunaj spreminjajo obraz nemškega vzgojstva, osobito nemogoče je prikazati na kratko dalekosežne učne reforme, posebno tiste, ki se tičejo pouka zgodovine, zemljepisja in nemščine. Omejiti se moram na dvoje, na reformo srednje šole in reformo dekliške vzgoje. Dosedanji tipi nemške srednje šole se za enkrat še niso spremenili, ustvaril se je samo nov tip, že omenjeno narodno-politično vzgajališče. Novo pa je, da na nemški srednji šoli ne more več vsakdo študirati. Višja (= po naše srednja) šola naj postane po kvaliteti svojih učencev življenjska šola, ki naj telesno, značajno in duhovno posebno dobro nadarjeni del nemške mladine tako vzgoji, da bo sposoben pozneje odločujoče sodelovati na višjih ali vodilnih mestih nemškega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja. Pri izbirnem postopku so odločilni rasno-politični oziri, smisel za zajednico in telesna izvežbanost. Za duhovno izbiro ni odločilna vsota naučenih vednosti, nego celotna duhovna

zrelost. O vstopu v nemško srednjo šolo torej odslej ne bo več odločala očetova denarnica, nego izključno telesna, značajna in duhovna kakovost učenca.

Za abituriente nemške srednje šole se je uvedla delovna služba, tako zvani «Werkhalbjahr», ki naj jim omogoči pred prestopom na univerzo ali v poklic sodelovanje pri delovni službi in terenskem športu. Namen te ustanove je, pokazati abiturientu važnost prostovoljnega, nesebičnega dela v prid narodne zajednice, naučiti ga tovarištva, odgovornosti, reda in discipline, privedi ga do smisla praktičnega dela, do spoja telesne in duhovne dejavnosti, do povezanosti z grudo, domačijo in narodom. Abiturient naj pride v dejaven dotik z vsemi sloji naroda, pridobi naj si življenjska izkustva, usposobi za pravilno presojanje lastnega položaja.

Končno je važna občutna omejitev dotoka na univerze in visoke šole, kamor morejo le tisti abiturientje, ki ustrezajo glede svoje duhovne in telesne zrelosti, glede kakovosti svojega značaja in svoje narodne zanesljivosti. Torej tudi tukaj se uveljavlja izbirno načelo, ki je sicer samo po sebi zdravo, ki pa ob pomanjkanju pravičnih kriterijev kaj lahko odpove in onemogoči visokošolski študij morda najsposobnejšim.

Dekliška vzgoja sodobne Nemčije se organizatorično doslej še ni spremenila, pač pa se v celoti usmerja k materinstvu. Narodni socializem ne priznava ženi enakopravnosti v dosedanjem smislu, nego ji v smislu posebnosti ženske prirode otvarja samo tiste poklice, za katere je posebno sposobna, to je za vzgojo ženske mladine, negovanje dece in socialno skrbstvo. Tako je tudi dostop žen k visokoškolskemu študiju izdatno omejen. (Samo 10 %!) Narodni socializem smatra kot veliko nalogo, da omogoči čim večjemu številu deklet možnost ter jih s tem privede k njihovemu prirodnemu zvanju, k zvanju žene in matere. Kako se mu bo v dobi krize to posrečilo, je drugo vprašanje, ki pa bo nanj kakor tudi na vsa druga vprašanja odgovorila šele bodočnost.

V.

Kritičen opazovalec, ki poskuša objektivno in brez predsodkov ugotoviti dobre in slabe strani nemškega narodno-socialističnega vzgojno-reformnega prizadevanja, vsekakor najprej opazi neko svežo, samozavestno udarnost, ki je docela uverjena, da bo vse kar najbolje uspelo. Izkušen pedagog se sicer utegne nasmehniti neko-

liko bombastičnim geslom, ki često niso niti nova niti pomembna, gibanje samo pa mu mora biti navsezadnje zaradi svojega mladeniškega optimizma simpatično. Z veliko resnostjo bo moral podčrtati težnjo, naj se celotna vzgoja kar najmočneje zakorenini v lastnem narodu, ki postaja tako smoter in sredstvo. Res je namreč, da so notranje sklenjeni, enotni narodi prirodna in prav za prav edina učinkovita vzgojna sila. Sleherna vzgoja, počenši s krvno in življenjsko zajednico med materjo in otrokom, od rodbine tja do najvišje oblike samovzgoje živi in snuje v zajednici neposrednega občevanja z živimi sonarodnjaki ali pa duhovnega občevanja z narodnimi kulturnimi dobrinami, ki prihajajo do izraza najbolj v narodnem jeziku in v narodni umetnosti. Danes ni več dvoma, da more biti pristna vzgoja le narodna, dasi so izsledki vzgojne znanosti mednarodni. Potemtakem je možno medsebojno oplajanje različnih vzgojstev, napačna pa je misel, da je možen obstoj neke mednarodne, nikjer zakoreninjene vzgoje. Razveseljiva mednarodna pedagoška vzajemnost, katere najmočnejši razcvit je bil v prvem desetletju po vojni, s tem nikakor ni razrahljana ali celó uničena. Nasprotno nove pedagoške ideje se bodo zares utelesile šele takrat, ko bodo pri vsakem poedinem narodu našle samosvojo, njemu najprikladnejšo obliko svojega bivanja. Ako torej nova nemška pedagogika tako zelo poudarja nemštvo, ji tega ne moremo šteti v zlo, s pridržkom seveda, da ne pozabi višje skupnosti ter ne zabrede v oduren narodni egoizem. Sam Kriek govori često o narodnem humanizmu v smislu socialne pravičnosti v območju lastnega naroda in v mejah nemške države. Odtod pa je samo še korak do višje zajednice. In ako zahteva narodni socializem, da postani narodna organska skupnost in celotnost s pomočjo primerno reformirane vzgoje odločujoča sila nad vsemi nasprotji, ki kale in motijo mirno narodno sožitje, ako postavlja na prvo mesto idejo socialne pravičnosti z namenom resničnega izmirjenja stanov in razredov ter utešenja upravičenih zahtev, je kakršenkoli ugovor nepotreben in celó neumesten. Kajpada je teorija često mikavnejša od prakse, vendar kažejo mnogi v IV. poglavju navedeni poskusi marsikaj posnemanja vrednega (n. pr. prostovoljno delovno službo). Simpatična posebnost narodno-socialistične pedagogike je zrušenje vzgojnega monopola, ki ga je doslej imela nemška šola, in pritegnitev mladine kot soodločujočega vzgojnega činitelja. Šola pa bo svojo detronizacijo samo pozdravila, ker prevali s svojih ramen velikansko odgovornost, mimo tega nemara pridobi tako med mladino več voljnejših sotrudnikov kakor poprej.

Kot posebna značilnost narodno-socialistične pedagogike se po njenih zastopnikih samih običajno imenuje njena ljuta borba proti nadvladi razuma, proti racionalizmu, dasi je začetek te borbe — kakor smo videli v II. poglavju — že v romantiki in se je tudi povojna šolska reforma nagibala močno k iracionalni plati duhovnega življenja s poudarjanjem doživljajskega, strnjenga in delovnega pouka; z raznimi strujami, kakor so osebnostna, moralna, umetnostna in socialna pedagogika; in končno z domačijsko osnovo celotnega osnovnega šolstva. Tu je narodno-socialistična vzgoja samo dedič, ki je s prekomernim izklicavanjem in bučno propagando znal vzbuditi vtis, da gre za nekaj povsem novega. Isto velja za ljubezen do domovine in za državljansko vzgojo, za socialno vzgojo, za enotno šolo in za vzgojo značaja. Vse je samo dediščina. Enotna šola, za katero se zavzema tudi Krieck, je vznikla prav v zasovraženi marksistični šolski reformi, samo da je bila usmerjena bolj ali manj nadnacionalno in razredno-bojno.

Kar je novega v narodno-socialistični pedagogiki, je prinesel Krieck, ki je kakor nekoč Rousseau spet enkrat postavil vprašanje o bistvu vzgoje ter po svoje odgovoril nanj. Kakor Rousseau, zanika Krieck, da ni vzgoja funkcija človeške volje, toda ne izvaja je, kakor oni, iz bistva prirode, nego iz bistva človeškega duha. S tem postaja najljutejši nasprotnik pedagoškega naturalizma ter pod njegovim vplivom stoječe povojne pedagogike. Ker pa je tudi pri Kriecku zavestna, namerna človeška volja nevažna ali vsaj malo pomembna za vzgojo, ki mu je, kakor smo slišali, diktatura zajedniškega duha in prafunkcija zajednice, stojita vendarle na isti črti, čeprav na skrajnih točkah. Tudi za Kriecka zavestna vzgoja, šola, vzgoja po vzgojitelju nima svojega samostojnega smisla, smotra, poti; smisel smoter in pot so že v zajednici, v katere veliki dinamični proces oblikovanja ljudi je postaviti gojenca. Tam ga tipizira nagonski, nezavestno snujoči duh, dočim je običajna vzgoja (kot funkcija zavestne človeške volje) samo delna funkcija tega procesa, ki prejema svojo zakonitost od celote. Nedvomno je proces asimilacije, ki je Kriecku najvažnejši, dejstvo, brez katerega si ne moremo misliti človeškega razvoja, vendar bistvo vzgoje z njo ni in ne more biti izčrpano. Predstavljajmo si človeka, n. pr. nedivjaka, ki se oblikuje izključno na osnovi asimilacije. Na kako nizki stopnji ostane, kako dolga je njegova vzgojna pot, ako sploh moremo v njegovem primeru govoriti o vzgoji. Zavestno, namerno vodenje doraščajočega rodu po odraslih je torej za pravilno pojmovanje vzgoje mnogo važnejše od asimilacije, saj je osnovano na ideji

pomoči in odgovornosti odraslih nasproti deci. Zavestna in namerna ter nezavestna in nenamerna vzgoja sta pač dve različni plati istega pojava, toda vodstvo pripada prvi. V vzgojni resničnosti imamo opraviti z gojencem kot vodstva potrebnim otrokom in z vzgojiteljem kot odgovornim poverjenikom zajednice, med obema pa se z zajedniškimi kulturnimi dobrinami zaneti vzgojni odnosno obrazovalni proces. V tej trojici je pravo bistvo vzgoje, ki ga vse ostalo samo dopolnjuje. Dosledno izvajanje KriECKovega pojmovanja vzgoje v praksi bi potemtakem pravi odnos tako zelo obrnilo, da bi mogle biti posledice usodne. Ako pa bi praksa s svojimi zahtevami in dejstvi bila močnejša ter bi ne prišlo do doslednega izvajanja diktature zajedniškega duha, izgubi narodno-socialistična pedagogika svojo najbistvenejšo potezo.

Za zdaj je pa stvar takšna, sodeč po nespornih načelih nove nemške vzgoje, da je narodni socializem vendarle bolj nego dose-danji nemški narodni in vzgojni pokreti prisluhnil resničnemu bistvu nemškega naroda, da je tudi sedanja nemška vzgojna reforma pravilneje upoštevala nemški narodni značaj, čigar tipična poteza ni samo nagibanje k iracionalnemu in k individualizmu, marveč tudi prostovoljno priznavanje nuje kot oblike socialnega vezanja. Ker narodno-socialistična vzgoja zares na izredno spreten način spaja iracionalnost in nujo, je morda tu, vsaj kar se tiče nemške mladine, skrivnost njenih uspehov. Seveda je udeleženih še polno drugih momentov, zlasti nacionalni in socialni, vendar le v zvezi s prvima, ki sta nekako utelešena v narodu kot organski celoti ter v njega skoro mistično umevani dvojnosti krvi in zemlje. Pozabiti ne smemo končno rasistične ideologije nemškega narodnega socializma, ki ima kot skrb za visokovreden naraščaj svojo upravičenost in biološko utemeljitev, uhaja pa v mnogočem iz območja stroge znanosti ter sili v neko čudno germansko romantiko. Kako se bo razvijala nadalje, bo pokazala bodočnost.

KriECK na mnogih mestih podčrtava važnost izbirne plasti nemškega naroda, ki naj v glavnem izide iz sedanje nemške hitlerjevske mladine. Zares, od nje bo predvsem odvisno, kakšen bo razvoj narodnega socializma in njegove vzgoje. Ali bo znala odlične nemške narodne lastnosti tako stopnjevati, da bodo dovolj močno protitežje narodnim hibam? Nam bi bilo zelo prav, saj bi tako iz nemškega narodnega značaja izginila tista notranja razdvojenost, ki mu je v zgodovini često onemogočila pravo, tako velikega naroda dostojno uveljavljenje ter ga prav zato delala nevarnega šibkejšim narodom.

K obletnici smrti dr. Gregorja Žerjava

objavljamo tri članke iz vrste najodličnejših češkoslovaških politikov in borcev za osvobojenje obeh bratskih narodov, Čehoslovakov in Jugoslovancev. — V. J. K l o f á č je predsednik izvršnega odbora narodno-socialistične stranke in podpredsednik češkoslovaškega senata; L. T v a r ů ž e k je ministrski svetnik pri Tiskovnem uradu predsedstva vlade, Jan H a j š m a n, politik in novinar.

Problem malih narodov.

Od zanimivih in važnih političnih dogodkov naj bežno navedem vsaj nekatere, da nam bo mogoče iz pestrega kompleksa vsega sodobnega dogajanja izluščiti one glavne probleme, okoli katerih se že skoro dve leti suče evropska in deloma tudi svetovna politika.

Med glavne sodobne spore (italijansko-abisinski in italijansko-angleški, nemško-francoski ter japonsko-ruski na Daljnem Vzhodu), ki so že sami bogati dogodkov in zanimivih sprememb v situacijah, se vrinja še cel niz navidezno postranskih, vendar pa nič manj važnih «spremljevalnih» dogodkov, ki imajo končno svoj vpliv tudi na one glavne, dasi so prav za prav samo njih neizogibna posledica v sedanjem zapletenem mednarodnem položaju. Sem spadajo n. pr. dogodki, ki so v zvezi na eni strani s poživiljenimi revizionističnimi težnjami nekaterih malih sil (Avstrija in Madžarska!), na drugi strani pa s čedalje večjo zaskrbljenostjo miroljubnih malih narodov in držav, ki iščejo stikov za organizacijo kolektivnega odpora proti kakršnimkoli nakanam, ki bi pomenjale zanje

bližjo in daljno nevarnost (skandinavske in baltske države, Mala antanta in Balkanski sporazum!). V nizu problemov okoli glavnih sporov kažejo postranski dogodki na poseben problem sedanjih dni — na problem malih narodov in držav, ki se je s polomom ženevske ustanove in nepričakovanim razpletom nekaterih silno važnih mednarodnih vprašanj pojavil pred evropsko javnostjo v zelo kritični obliki. Kako nevarno ost je že dobil ta delikatni problem v zadnjem času, nam najbolje kažejo predlogi posebnih paktov, ki naj bi nudili primerno garancijo vsem tistim malim državam in narodom, ki stoje v območju posebno ekspanzivnih sodobnih imperializmov (sredozemski pakt!)

Ne brez zveze s sedanjim mednarodnim položajem pa je sredi največjega mednarodnega vrveža spremljal svet z velikim zanimanjem potek francoskih in belgijskih volitev, pričakujoč zlasti od francoskih volitev razčiščenja meglene obzorja, ki obdaja Evropo — v nemali meri prav po krivdi Francije.

Navzlic tolikim važnim in zanimivim mednarodnim dogodkom zadnjih tednov nam pa vendarle ne bo težko izluščiti težišč sodobnega dogajanja na mednarodni pozornici, ker se v zadnjem času niso bistveno premaknila. Merilo teh težišč so še vedno tri močne ekspanzijske sile: Italija, Nemčija in Japonska z njihovimi sateliti. Novo je samo to, da postaja ekspanzija vseh teh treh držav — v glavnem zaradi prešibke reakcije vseh ostalih sil — čedalje bolj agresivna in večsmerna. In prav ta pojav je spravil zadnje tedne v ospredje mednarodne pozornosti že navedeni problem malih narodov in držav, ki čedalje bolj čutijo, da so nasproti tem udarnim silam od zu-

naj prepuščene samim sebi. Zato se s čedalje večjo medsebojno povezanostjo, ki nekaterim teh ekspanzijskih sil seveda ne gre v račune, skušajo kolikor le mogoče zavarovati pred morebitnimi presenečenji. Preje se je ta kooperacija malih sponzotano pojavljala v okviru ženevske ustanove, ki pa danes v ta namen ne nudi več zadostnih garancij. Odtod težnja teh držav po poglobitvi in razširjenju njihovega sodelovanja na osnovi preciznejših sporazumov na regionalni podlagi, ki jo opažamo v enaki meri pri severnih kakor pri nekaterih srednjeevropskih in balkanskih državah.

Spričo važne vloge, ki pripada v sklopu teh defenzivnih kombinacij naši državi, ni prav nič čudnega, če so bile v maju ponovno obrnjene vse oči na Beograd, kjer sta se v začetku sestala najprej sveta Male antante in Balkanske zveze in kamor je proti koncu meseca prišel na uradni obisk tudi poljski zunanji minister Beck, čigar poset je vzbudil v evropskem tisku mnogo zanimivih komentarjev in — ugibanj. Tem sestankom pa se je v začetku tega meseca pridružil še sestanek vladarjev držav Male antante, ki so se sešli v romunski prestolnici Bukarešti, da v sedanjem položaju še bolj poudarijo in poglobijo zveze, ki že vežejo vse tri države, od katerih sta dve že članici Balkanskega sporazuma.

Da je bila prav v tem predelu potrditve skupne volje vseh navedenih držav silno potrebna, nam dokazuje sam razvoj mednarodnih dogodkov po padcu in aneksiji Abesinije, ki jo je Italija izvedla navzlic tako nedvoumnemu določilu o spoštovanju državne suverenosti in nedotakljivosti ozemlja vsake članice DN, kakor ga vsebuje čl. 10. ženevskega pakta, in navzlic tako zvani kolektivni akciji vseh držav-

članice DN proti Italiji kot mednarodno proglašeni napadalki.

Reakcija malih držav, ki leže kjerkoli in kakorkoli v območju tujih ekspanzij, se je tu morala pojaviti. V zvezi z italijansko-abesinskim sporom je bila posebno značilna reakcija nordijskih držav, ki sta se jim tekom posvetovanj za kulisami ženevskega oficijelnega zasedanja pridružili še Španija in Švica. Zelo verjetno pa je, da odobravajo njihove sklepe tudi vse ostale male države v DN.

Po znanem sklepu sveta DN z dne 15. maja t. l., da naj se namreč odgodi razprava o italijansko-abesinskem sporu za mesec dni, da pa naj ostanejo med tem sankcije še nadalje v veljavi, je spričo italijanskega izvršenega dejstva v Abesiniji nastalo upravičeno vprašanje, kakšen naj bo prav za prav namen ženevskih sankcij v sedanjem položaju. Ali so sankcije same sebi namen, ali so le sredstvo za doseg namena, ki ustreza duhu pakta DN? Ali pa so morda le sredstvo za doseg posebnih namenov velesil, v tem primeru zlasti Anglije?

Razumljivo je, da si hočejo biti danes o tem na jasnem predvsem male države, ki jih je izvajanje sankcij močno prizadelo. Nordijske države, Švica in Španija so pri razmotrivanju teh vprašanj prišle do naslednjih načelnih zaključkov:

Sankcije niso same sebi namen; cilj, ki ga zasledujejo, mora biti v skladu z duhom pakta DN. Sankcije proti Italiji so se podvzele na pobudo velikih sil (Anglije in Francije) in samo na njih pobudo lahko ostanejo še nadalje v veljavi. Toda zdaj je treba jasno povedati, kaj hočejo velesile doseči s sankcijami, kajti odgovor na to vprašanje ne more biti brez pomena za zadržanje malih držav, ki so glede izvajanja sankcij navezane na sklepe velikih.

Če je namen sankcij ta, da se spravijo v življenje sklepi DN, potem so male države kot zveste članice DN za nadaljevanje sankcij ter celo za njih morebitno poostritev. Če pa temu ni tako in služijo sankcije le sebičnemu namenu te ali one velesile, potem sankcije ne ustrezajo več svojemu prvotnemu namenu in se ostale države-članice DN ne morejo več zanje ogrevati, ker ne nudijo več pravih jamstev posameznim državam, katerih vsaka se utegne znajti v podobnem položaju kakor Abesinija.

Tako stanje bi zato ne bilo v interesu malih narodov in držav, ker bi po tej poti bila sankcionirana v okviru DN absolutna volja velesil, ki bi tudi v bodoče izvajale sankcije le proti tistemu napadalcu, proti kateremu bi to njim kazalo.

Da niso ta vprašanja postranskega pomena, je po drugi poti pokazala tudi Argentinijska s tem, da je s podobno motivacijo (razčiščenje vprašanja sankcij) podvzela iniciativa za sklicanje skupščine DN, ki se sestane še ta mesec zato, da zavzame končno stališče glede sankcij.

S stališča problema, o katerem tu razpravljamo, zasluži akcija malih držav v okviru DN vso našo pozornost. Od ženevskih sklepov v navedenih vprašanjih bo odvisno, ali naj se male države še nadalje vdajajo iluzijam o fiktivni moči DN, ali pa naj se rajši naslonijo samo na svoje sile in zveze, ki si jih lahko preskrbijo. Za sedanji razplet mednarodnih dogodkov je značilno prav to, da si hoče vsaka država zase — torej brez ozira na morebitne akcije, ki bi jih podvzela Ženeva — zavarovati svoj položaj tako, da bo varna pred presenečenji. Z drugo besedo: položaj je tak, da presenečenj danes nihče ne izključuje, dasi nihče ne ve povedati, odkod bodo najprej prišla.

Mednarodna javnost si je le v toliko na jasnem, da lahko prinesejo nova presenečenja tako italijanska kakor nemška in japonska ekspanzija. Nas v prvi vrsti zanimata prvi dve, ker so njune smeri z nami neposredno ali vsaj posredno v zvezi.

In v tem pogledu je zelo značilno, kako je nakazal te probleme svetovni tisk — po aneksiji Abesinije.

Ewald Beckmann je v berlinski «Deutsche Allgemeine Zeitung» pisal med drugim: «Izid konflikta med Anglijo in Italijo, v katerem bo Francija nedvomno imela odločilno vlogo, je za sedaj še negotov. Gotovo je samo to, da je Jadransko morje postalo v tem trenutku italijansko morje in da skuša Mussolini preko Albanije izvajati pritisk na Bolgarijo, ki bi jo rad usmeril v italijansko-avstrijsko-madžarski blok... Če se bo Angliji posrečilo znova razdvojiti Francijo in Italijo in končno onemogočiti italijanske načrte na Jadranu in v Sredozemlju, bo našla v jugovzhodnem delu Evrope naravno oporo v splošnem nezaupanju, ki vlada tam nasproti italijanskim težnjam.»

«Le Journal d'Égypte», ki izhaja v Kairu, je pisal o istem problemu z naslednjimi ugotovitvami: «Osvojitve Abesinije ne pomeni končnega cilja, to je šele začetek... Narodi na vzhodnih obalah Sredozemlja med Tunisom in Sicilijo: Jugoslovani, Grki, Turki, Sirci, Palestinci in Egipčani so sedaj svečano opozorjeni na probuditev njih nekdanjega gospodarja... Rimske legije so na koraku k obnovi Justinijanovega cesarstva... Sredozemsko ravnotežje je uničeno.»

Podobna namigavanja je prinesla tudi «Kölnische Zeitung», kjer čitamo: «Dasi Anglija v Jadranskem morju ni direktno zainteresirana, pomeni zanjo udarec dejstvo, da bo

Italija imela sedaj pomembno vlogo na Balkanu, kjer bo vplivala posebno na Grčijo, to pa že zaradi tega, ker bo gospodovala na Jadranu in v Albaniji. Prav tako pa se bo vpliv Italije povečal tudi na otočju in v zahodnem delu Sredozemlja... Ne prerokujemo, če rečemo, da se bo angleško-italijanski konflikt nadaljeval v Sredozemlju in da bo od tega odvisen mir v Evropi. Ne pozabimo pa, da ima angleška diplomacija še dovolj sredstev na razpolago in britanski imperij dovolj moči in zalog, da bi mogla Anglija smatrati svojo pozicijo zaradi italijanskega povzdiga za resno ogroženo.» Itd. Takih slik položaja bi navedli lahko še vse polno. Naj zadostujejo ti kratki namigi, ki so značilni.

Sredi takega pisanja se je pojavil — načrt sredozemskega pakta, katerega glavni namen naj bi bil: ohranitev sedanjega stanja v tem predelu Evrope. Italija je tako ponudbo takoj odbila, češ da se v nobenem pogledu noče vezati, dokler se proti njej izvajajo sankcije. Glede teh pa ni še nobenih sklepov, ker je vprašanje sankcij pridržano svetu DN, ki se sestane 15. t. m., in skupščini, ki se sestane koncem tega meseca. Vprašanje garancijskega pakta v Sredozemlju ne pride torej v poštev, vprašanje defenzivnega pakta ostalih sredozemskih držav proti Italiji pa je dejansko itak že rešeno z znano noto, ki jo je v januarju t. l. sporočil angleški zunanji minister svetu DN, iz katere izhaja, da so se sredozemske države že zavezale dati Angliji na razpolago vse svoje luke za primer oboroženega spopada z Italijo.

Italijansko-angleški spor ostaja potemtakem v Sredozemlju popolnoma odprt. Vsako prerokovanje o njegovem razpletu bi bilo za sedaj

še preuranjeno. Mnogi sodijo, da je z imenovanjem bivšega angleškega zunanjega ministra sira Samuela Hoarea za prvega lorda angleške admiralitete italijansko-angleška napetost nekoliko popustila. Opozicionalni krogi v Angliji se boje, da ne bi to imenovanje imelo za posledico odpoklicanja angleškega domačega brodovja iz Sredozemlja, da bi se s tem ustvarila podlaga za morebiten sporazum z Italijo. Uradni angleški krogi pa so tako rezervirani, da je težko soditi, če bo Hoareovo imenovanje na tako važno mesto imelo res to posledico. Verjetno je le, da bo Anglija v tem vprašanju spričo nastopa nove francoske vlade, o kateri se še ne ve, kakšno stališče bo zavzela v Ženevi, rezervirana najmanj do sestanka sveta DN. Vsaj do tedaj ne moremo pričakovati senzacionalnih sprememb. O novem francoskem ministru pa se ve le to, da je znan kot nasprotnik Lavalove politike in kot odkrit pristaš sodelovanja z Anglijo. Vprašanje je seveda, kako bo sprivil v sklad s tem svojim osebnim stališčem vso dosedanjo francosko politiko. O nenadni spremembi tudi tu ne more biti govora, vsaj v sedanjem položaju ne. Zato novo zavlačevanje spora ni izključeno, tembolj, ker je tudi Mussolini ponovno že pokazal voljo za direktno pogajanje. Taka pogajanja bi pa močno motil ženevski okvir. Zato bo najbrže tudi na sedanjem zasedanju sveta DN spet prišel do veljave preizkušeni ženevski faktor — čas, kakor to napoveduje tudi konservativna londonska «Morning Post»...

In morda je tudi malim narodom in državam ta faktor v sedanjem času močno potreben, saj bo treba ozdraviti marsikatero iluzijo, ki nam jo je vcepila ženevska ustanova.

Dr. Branko Vrčon.

Enotna kulturna volja.

Slovenci bijemo med seboj hude notranje boje. Prav je in zdravo je, da smo ločili duhove po svetovnih nazorih, prav je, da kot najbolj diferenciran del države lomimo kopja za to ali ono socialno ureditev. Vsi ti boji so znak svežega, čilega ljudskega življenja. Toda vendar bi bilo dobro, ko bi mogli vse te v nasprotno si pravce usmerjene boje podrediti skupnostnemu, vsem enako važnemu, življenjsko nujnemu idealu. Tega nismo bili zmožni, odkar smo se zbudili k zavesti samega sebe, odkar si domišljujemo, da živimo svoje lastno, v sebi popolno narodno življenje. Ta nesposobnost nas teži tako, da postajamo malodušni. Malodušnost nam je pred vojno in po vojni krčila narodne meje, v sedanjih časih zmed in vrenja pa nam onemogoča, da bi sebe in svojo vrednost krepko uveljavili. Godi se nam kakor družini, ki svoja notranja trenja, ki bi morala ostati med štirimi stenami, nadaljuje med tujim svetom in si s tem jemlje ugled ter zmanjšuje veljavo. Ta nesposobnost nam razlaga marsikatero neprijetno in škodljivo stran našega javnega udejstvovanja. Klici po svojskosti, samobitnosti, po jezikovnem poslovenjevanju, po utrjeni obrambni črti za slovensko kulturo prihajajo le iz nezavestnega spoznanja, da nam ni mogoče strniti svojih sil v jako, odporno, vsem vplivom kljubujočo koncentracijo. Bojimo se, da nas ne podere črka, ko bi se morali zanašati na to, da je naš duh nepremagljiv.

Pogled na slovenski milijon nam kaže pot še v drugo smer. Uči nas namreč, da mora biti naša kulturna sredina enotna, ako hoče uspešno vršiti svojo nalogo kot sila, ki vzdržuje narodno sredotežnost. Proti tej zahtevi ne bi smeli grešiti. In vendar dan za dnem doživljamo, da

sami slabimo svojo pozicijo in zmanjšujemo svojo notranjo privlačno silo. Tako smo v preteklih mesecih zopet videli, da nam manjka sposobnosti, podrediti svoje politične, svetovnonazorske in osebnostne interese enotni narodni volji.

Letošnji finančni zakon vsebuje določbe, po katerih bi se dala izgraditi ljubljanska radiopostaja in postaviti v Mariboru relejska radiopostaja. Dovoljenje za gradnjo in vodstvo teh dveh postaj naj bi dobila posebna družba v Ljubljani. Finančni zakon nam torej obeta nekaj velikega in koristnega. Močna in sodobna radiofonija naj bi nam pomagala izrabiti vso silo domače kulture v visoke nacionalne namene, o katerih obsegu ni potreba še posebej govoriti. To priložnost bi morali Slovenci izrabiti do skrajnih mej možnosti. Ves svet objemajoči valovi bi morali dokazati, da Slovenci kot del jugoslovanskega naroda tvorimo močno kulturno enoto, da Slovenci kljub temu, da se cepimo na različna kulturna naziranja, živimo vendar eno kulturno življenje. Izpričati bi morali ob tej priložnosti, da nas vodi ena enotna kulturna volja. Dogodki so nas poučili, da tudi v dalekosežnih kulturnih ciljih nimamo sposobnosti za enotno narodno hotenje.

Odkar imamo v Ljubljani radiopostajo, jo je izkoriščala «Prosvetna zveza», kulturna organizacija, obsegajoča oni del našega kulturnega življa, ki je orientiran po katoliškem svetovnem nazoru. Brez dvoma predstavlja ta organizacija važen in koristen odlomek naše kulturne enote, a ne predstavlja celote. Naša kultura je rasla v dveh vrtovih, v «Zgodnji danici» in «Domu in svetu» ter v Stritarjevem in «Ljubljanskem zvonu». Kdo je več dal slovenski kulturi, ali Prešeren, France Levstik in Cankar, svobodni

možje, ali kulturni delavci drugega svetovnega nazora, o tem ni treba razpravljati, ker je tako tehtanje in primerjanje ob priliki, ko gre za celotno kulturo, odveč. Statistike v kulturnih zadevah pa celo nimajo prave dokazilne vrednosti.

Zato bi bilo zelo dobro in bi nam prihranilo sedanje nevšečnosti, če bi se bila mogla uveljaviti že tedaj, ko je vodil ljubljansko radiopostajo provizorični direktorij, zamisel, postaviti radiofonijo v Sloveniji na občnarodno kulturno podlago. Ta namera se je izjalovila. Nesrečne politične roke so jo preprečile. Ko je bil sprejet novi finančni zakon, se je ta zamisel zopet pojavila. Pa tudi sedaj je ozkosrčna politika zasnovala načrt za reorganizacijo tako, da bi v radiu gospodarila samo ena slovenska kulturna veja, ne pa enotna kulturna volja. Nekatera nacionalna kulturna društva so opazila to namero in so skušala v zadnjem trenutku doseči, da bi se v ljubljanskem radiu mogla udeležiti celotna slovenska kultura. To je bil namen znane spomence, ki so jo ta društva odposlala na odločujoče činitelje. Zadeva jugoslovanskega radija se je začasno umaknila z dnevnega reda. Možnost je še dana, da se izkažemo kot kulturni ljudje, ki visokemu cilju na ljubo poklonijo druge svoje tendence. Ali je med nami toliko dobre volje, da hočemo pomagati enotni kulturni volji do uspeha? — S tega vidika je treba presojati tudi vsako drugo posebno, za drugačnimi cilji stremečo akcijo, pa naj se skuša uveljaviti na tej ali oni strani. Nacionalna kulturna društva naj bi še naprej stala na straži, da se skupna zadeva ne spremeni v zadevo frakcij ali strank.

Z.

Minimalne mezde in kolektivne pogodbe.

Zadnji finančni zakon je pooblastil ministra za socialno politiko in narodno zdravje, da sme po odobritvi ministrskega sveta z uredbo z zakonsko močjo predpisati način, kako je določati minimalne mezde v zvezi z obveznim sklepanjem kolektivnih pogodb, s poravnavanjem in razsodništvom, kakor tudi določati stranke za sklepanje kolektivnih pogodb». Sedaj razpravljajo delavska in podjetniška predstavništva o načrtu uredbe, ki jo je izdelalo ministrstvo. Pooblastilo in načrt sta tako dalekosežna, da za služita skrbno ocenitev.

Temeljna zahteva delavcev in nameščencev, pa tudi podjetniških zbornic je bila že dalj časa ta, naj bi se določale za posamezne stroke minimalne mezde. Delavci in nameščenci so zahtevali to, ker so mezde padale že pod fiziološki eksistenčni minimum, podjetniki pa zato, ker je grozila nevarnost, da bo konkurenca, rušec mezde, uničila njih same. Poleg tega so posebno delavci zahtevali, naj bi se delovni pogoji čim bolj urejali s kolektivnimi pogodbami. Tem pobudam želi ustreči načrt «Uredbe o ugotavljanju minimalnih mezd, o obveznem sklepanju kolektivnih pogodb, posredovanju in arbitraži». Načrt se ni zadovoljil zgolj s tem, da uvaja minimalne mezde, ki naj bodo najnižja plača za delo, marveč je ustanovil poleg tega še dolžnost sklepati kolektivne pogodbe; na to ureditev je navezal še poseben postopek za posredovanje in arbitražo glede kolektivnih pogodb.

Načrt predpisuje, da so vsa industrijska, obrtna, trgovska, prometna (tudi pomorska in broderska), rudarska, gozdarska in poljedelska podjetja, ki zaposlujejo preko 10 delavcev, dolžna sklepati ko-

lektivne pogodbe. Pri tej določbi je treba opozoriti na to, da je privzel načrt v področje svoje veljavnosti tudi poljedelska podjetja, ki so bila doslej izvzeta iz socialne zakonodaje, na pr. iz zakona o zavarovanju in tudi iz zakona o zaščiti delavcev. V določenem roku naj bi ta podjetja «uredila službena razmerja s svojim pomožnim osebjem v kolektivnih pogodbah». Kolektivnih pogodb ne bi na delavski strani sklepali izključno delavski sindikati, marveč bi kolektivne pogodbe za posamezna podjetja sklepali delavski zaupniki kot predstavniki pomožnega osebja. Sindikati bi sklepali samo tiste kolektivne pogodbe, ki naj bi veljale za vso stroko. Proti tej ureditvi ugovarja delavska stran posebno to, da kolektivne pogodbe z zaupniki nimajo pomena spričo njihove odvisnosti od podjetnika. Načrt ureja tudi vsebino kolektivne pogodbe, ki se strinja z vsebino, kakršno imajo poslovni redi, obvezni sedaj za industrijske in rudniške obrate. Načrt predpisuje tudi določbe o trajanju in odpovedi kolektivnih pogodb ter o njihovi registraciji pri banski upravi.

Pri registraciji kolektivnih pogodb naj bi se zavrnila tiste pogodbe, ki ne upoštevajo izdanih minimalnih mezd. Minimalne mezd naj bi določal — kakor nemški poverjenik za delo — ban po predlogu posvetovalnega odbora, v katerem so poleg načelnikov v odsekih banske uprave za socialno politiko, trgovino, obrt in industrijo, kmetijstvo, gozdarstvo in rudarstvo ter inspektor dela še trije do pet zastopnikov podjetnikov ter delavcev in nameščencev z liste, ki jo potrjuje ban po predlogu stanovskih zbornic ali pa organizacij. Načrt ureja ustanavljanje minimalnih mezd samo za posamezne banovine, dočim se na izravnavanje mezd med

posameznimi banovinami ne ozira, kar gotovo ne ustreza enotnemu državnemu gospodarskemu področju.

Ker je navzlic obveznemu sklepanju kolektivnih pogodb odločilno vendarle soglasje obeh strank, je moral načrt poskrbeti za tiste — gotovo ne izjemne — primere, ko do takega soglasja ni prišlo. Zato ustanavlja najprej poseben postopek posredovanja. Če namreč do sklenitve kolektivne pogodbe ne bi prišlo, se lahko vsaka stranka obrne na sreski, banovinski posredni odbor ali pa na tak odbor pri ministristvu, po tem, kakršno je področje, za katerega naj bi se kolektivna pogodba sklenila. Posredovalni odbor skuša doseči sporazum. Uspeh ali neuspeh svojega dela samo ugotovi v zapisniku in poroča banski upravi. Te zamisli za nas niso nove, ker velja podoben postopek v naših rudarskih zadrugah. Značilno pa je, da se tega postopka ni nihče nikdar poslužil.

Načrt določa, da je po brezuspešnem posredovanju obvezna arbitražna. Razmerje med posredovanjem in arbitražo, pa tudi določbe o obveznosti arbitraže so nejasne. Z gotovostjo se dá iz načrta posneti, da je obvezna arbitražna o kolektivni pogodbi za podjetja, ki služijo javnemu interesu, namreč prometna podjetja vsake vrste, rudarska podjetja, podjetja za preskrbovanje prebivalstva s plinom, elektriko, vodo in s prehrano ter za javno zdravstvo. Ker je arbitražna obvezna, je izrečno prepovedan štrajk, pa tudi izprtje. Štrajk je tudi prepovedan, preden se konča posredovanje. V arbitražnem postopku izda po razpravi o odločilnih okolnostih arbitražni odbor, ki mu predseduje uradnik banske uprave (v njem so po trije zastopniki podjetnikov in delavcev oziroma nameščencev; do-

loča jih ban po zaslišanju stanovskih zbornic) odločbo, ki ima veljavnost kolektivne pogodbe, in sicer o vseh vprašanih, ki so bila med strankama kolektivne pogodbe sporna. Odločba arbitražnega odbora je dokončna.

Vsi prizadeti so po objavi načrta soglasno izjavili, da gre načrt predalet. Soglasni so si tudi v tem, da bi bilo treba graditi zamisel državnega posega v mezдно vprašanje postopoma: najprej urediti minimalne mezde, nato postopoma izgraditi kolektivne pogodbe in šele po tem ustanoviti arbitražni postopek in obvezno sklepanje kolektivnih pogodb. Minimalne mezde ne morejo biti niti osnovna niti odločilna sestavina v gospodarskem procesu. One so le najnižja meja, pod katero zaposlitev ni več mogoča. Socialno-politično pa je gotovo enako, če ne še bolj važna količina zaposlene delovne sile. Vendar načrt tega ne upošteva. Zato uspeh ne more biti zagotovljen vse dotlej, dokler podjetnik lahko po mili volji zmanjšuje število zaposlenih delavcev, kar bo gotovo storil, če mu bodo izdatki za mezde previsoki. Pomagal si bo tudi na ta način, da bo svoj obrat racionaliziral. Zato je treba minimalne mezde povezati z določanjem količine zaposlenih delovnih sil in dovoljevanjem nadaljnje tehnične racionalizacije. Šele potem bi kazalo pristopiti k obveznim kolektivnim pogodbam in arbitraži. Glede kolektivnih pogodb je treba opozoriti na to, da kolektivne pogodbe v ustroju našega gospodarstva še iz daleka niso tako razširjene, da bi mogle postati obvezno pravilo. Kazalo bi zaenkrat olajšati njih sklepanje na ta način, da bi se razširila sposobnost sklepati kolektivne pogodbe tudi na prisilne združbe, na primer na združbe obrtnikov in industrijcev po obrtnem zakonu in na

stanovske zbornice. Šele ko bi kolektivna pogodba postala resnična oblika sodelovanja med podjetniki in delavstvom, bi mogli misliti na obvezno sklepanje takih pogodb in na arbitražo. Tehtne pomisleke more zbuditi tudi nevarnost, ki jo vsako državno poseganje v gospodarstvo prinese s seboj, namreč birokratizacija, zaradi katere trpi celo sama država.

Da se razvije socialni in gospodarski razvoj na višjo, popolnejšo stopnjo, morajo biti ustvarjene resnične osnove, na katerih naj se izpopolnjuje. Vendar nam ravno naša socialna zakonodaja kaže, da že desetletja veljavni zakoni s tega področja niso mogli najti — v vsej državi enako — pota iz uradnega lista v življenje. Nasprotstvo med teoretičnim pravnim in dejanskim stanjem je mestoma tako veliko, da se morajo delavci s stavkami boriti za priznanje pravic, ki jim jih dajejo zakoni že več ko eno desetletje. Če pa naj predlagani ukrepi oblikujejo resnično življenje, je treba najprej najti način, da zaživi pravno stanje, kakršno je do sedaj ustvarjeno. Kjer bi namreč gradili na videzu, je nevarnost, da bomo primaknili samo — k starim kulisam nove.

S. B.

Položaj rudarjev.

Rudarska zadruga kaže v primerjavi z novimi socialno-reformnimi poskusi kaj moderno zamisel in organizacijo, a menda pri nas ne more prav zaživeti. Udejstvuje se — prav plodonosno — samo druga skupina, ki združuje rudarje, dočim je skupina podjetnikov očitno mrtva, prav tako tudi skupni združni organi. Načelnik druge rudarske skupine, g. Pliberšek, je izdal letno poročilo o njenem delu v letu 1955. Poročilo zasluži, da se z njim seznanji vsa javnost.

Poročilo ugotavlja, da so se socialne in gospodarske prilike rudarjev v naši banovini v letu 1935. še poslabšale. Vzrok temu je po mnenju pisca deloma manjša uporaba premoga zaradi splošne gospodarske stiske, deloma pa tudi zbog zapostavljanja naših rudnikov pri državnih naročilih, ki so se znižala skoro za polovico. K temu je treba pripomniti, da na znižanje prodaje premoga na zasebnem trgu ni vplivala zgolj gospodarska stiska, marveč v znatni meri tudi forsirana elektrifikacija in pa razne tehnične naprave, ki uporabljajo drugačno kurivo, dasi bi bilo v javnem interesu, da bi se to ne dovoljevalo. Primerov za to je dovolj v naši industriji in celo največja zgradba v Ljubljani ne kuri s premogom, marveč z nafto, ne da bi javnost kdaj izvedela, zakaj. Tudi ni iskati krivde za zastoj v rudnikih izključno samo v zmanjšanju državnih dobav. Te so res padle in naloga odločujočih činiteljev je, da se to stanje docela popravi. Vendar se ne moremo ubraniti vtisa, da ne posvečajo rudniška podjetja dovolj skrbi zasebnemu premogovnemu trgu in tudi izvozu. Gotovo je paradoks, da uvažamo še danes inozemski premog in da z njim kurijo podjetja v naši banovini in tudi naše pomorske ladje v času, ko gladujejo med nami tisoči naših rudarjev. Za vse to ni opravičila. Ni pa opravičila tudi za tiste, ki kažejo na rudarsko bedo, a ne store ničesar, da bi jo preprečili, marveč čakajo iz dneva v dan samo — na državna naročila. Državna naročila premoga so navzlic temu za nas nadvse važno vprašanje, posebno ko pisec ugotavlja, da je «znižanju naročil v Sloveniji sledilo povišanje naročil premoga v bosanskih rudnikih v takšni meri, da ti rudniki niso naročil niti zmogli». Prav trdi poro-

čilo, da se to znižanje ne more opravičiti niti z gospodarskega niti s socialnega, pa tudi ne s političnega vidika. Pristavimo naj, da najmanj še s strateškega, ki bi narekoval ravno nasprotno taktiko.

Poročilo ugotavlja, da je padla rudarska mezda od 186 milijonov dinarjev v letu 1925. na 68 milijonov v letu 1934. V letu 1935. so rudarji praznovali nad 250.000 delavnikov. Število rudarjev je padlo od 13.500 v letu 1925. na 7000 v letu 1935. Značilna pa je ugotovitev poročila, da je produkcija nazadovala le za 29 %, dasi je bilo število delavstva zmanjšano za 48 %, plače pa kar za 66 %. Ta nenavaden pojav je treba razlagati z veliko racionalizacijo, ki so jo v ugodnih povojnih letih izvedli naši rudniki, razen tega pa z izredno velikim zvišanjem storilnosti rudarjev. Posledice tega prenapetega delovnega sistema se svareče zrcalijo v številčnih podatkih o rudniških nezdah, ki jih poročilo za leto 1935. navaja: 512 lahkih, 150 težkih in 4 smrtne. Če namreč ta števila primerjamo s povprečnimi števili nezdod za desetletje 1925 do konca leta 1934. (za področje ljubljanske bratovske skladnice pri povprečno 13.000 zaposlenih zavarovancih), moremo ugotoviti, da je število težkih poškodb, navzlic polovico manjšemu številu zaposlenih rudarjev, in za dve tretjini manjši zaposlitvi naraslo na več ko dvojno. Rudniške nezdode so postale tako pogoste, da se ponesreči vsak deseti rudar.

Padec zaslužka je usoden. V letu 1935. je bilo izplačano za mezde nekaj manj kakor 80 milijonov dinarjev. Potemtakem je vsak rudar na leto zaslužil nekaj preko 1000 Din. Poročilo opozarja spričo tega na hude socialne, zdravstvene, gospodarske in tudi kulturne posledice tega stanja.

V skrajno težavnem položaju je tudi rudarsko zavarovanje. Posebno starostnemu zavarovanju «preti že v nekaj letih katastrofa, ker niso sanacijski načrti dosegli nobenega uspeha».

Rudarski zaupniki so se z vnemo trudili, da bi zagotovili vsaj izvrševanje veljavnih zakonov. Zanimivo zveni v poročilu stavek, ki govori o tem, da je neka rudarska družba na pogajanjih z rudarji priznala zase veljavnost § 219. obrtnega zakona, dasi veljavnost tega in vseh drugih delovnopравnih določb za rudniške obrate izrečno ustanavlja § 435. istega zakona. Uspeh delavskih prizadevanj ni trajal dolgo. Zadnji finančni zakon je namreč to določbo za rudarske in topilniške obrate ukinil.

Poročilo opisuje na kratko tudi položaj po posameznih rudnikih. V Trbovljah so bili rudarji zaposleni v letu 1935. samo 175 dni. Trbovlje štejejo že okrog 1000 brezposelnih, ki torej niti delno niso več zaposleni. Zagorskemu rudniku preti nevarnost, da ga bo družba ustavila. Rudnik Brezno-Huda jama obratuje najboljše, ker ima dober premog. V Kočevje, kjer je bilo prej zaposlenih 1400 rudarjev, jih dela zdaj samo še 85. Poročilo meni, da je «usoda rudnika zapečaten. Situacija je tem slabša, ker zaposluje rudnik izključno ljudi, ki imajo mnogo let pri bratovski skladnici, so izčrpani, a pokojnina se jim še ne prizna.» Državni rudnik Velenje je zelo slabo zaposlen, dela komaj tri do štiri dni tedensko. Rudarji so si sami pomagali s tem, da se tedensko menjavajo, a «zaslužijo komaj za odtegljaje». Poročilo meni, da ni pričakovati zboljšanja razmer v tem rudniku. Obratuje še državni rudnik Zabukovca, ki je praznoval v letu 1935. samo 52 dni. Ker je premog dobre kakovosti, je položaj

rudarjev še dokaj ugoden. Rudnik Mežica, last angleške družbe, je dobro zaposlen in rudarje tudi dobro plačuje, vendar so življenjske potrebščine zelo drage. V Cinkarni v Celju je delavstvo leta 1935. stavkalo; stavka je bila po mnenju rudarske skupine neumestna. Mezdno gibanje še traja.

V drugih, manjših rudnikih je položaj še slabši. V nekaterih podjetja ne plačujejo več niti zaslužkov, n. pr. Stanovsko. V Lešah so rudarji sami ustanovili nekako združenje, kopljejo premog in ga prodajajo. Poročilo pravi, da ne z uspehom, ampak samo toliko, da se za silo preživljajo. B.

Prenapolnjenje šol pred sto leti.

Naval mladine na srednje in visoke šole je delal pred sto leti državni upravi in državljanom prav take skrbi kakor v naših časih. Tako n. pr. je poročala avstrijska študijska dvorna komisija svojemu cesarju o stanju filozofskih študij v šolskih letih 1823. in 1824., da se je število slušateljev filozofije v posameznih avstrijskih pokrajinah tako pomnožilo, da presega daleč potrebe države in cerkve. Ker pa nočejo vstopiti ti študirani mladi ljudje v vrste obrtnikov, jih mnogo obupa nad življenjem, drugi se pa skušajo preživeti na nepošten način, pri čemer izrabljajo znanje, ki so si ga pridobili v šoli. Zato se je naročilo s posebnim cesarjem odlokom vsem deželnim upravam, da se mora število gimnazij zmanjšati, kjer jih je preveč, in da se morajo učenci natančno in strogo klasificirati zlasti v gramatikalnih razredih, ko se dečki še lahko napotijo v razne obrti, ako se vidi, da ne obeatajo za znanost posebne koristi. Omenjeno poročilo je videlo spas v tem pogledu v tehniškem šolstvu.

o katerem pravi gorenji cesarjev odlok, da je velike koristi za mnoge umetnosti in umetne obrti in tudi za javne urade. Zato je bilo ukazano, da se mora z vsemi silami pospeševati razvoj tehničnega šolstva, kajti Avstrija je imela takrat malo popolnoma organiziranih tehniških šol. Zaradi povzdige tehniškega šolstva se je moralo govoriti že v osnovnih šolah o njegovem pomenu, dalje so se morale vestno izrabiti vse prilike, kolikor jih je nudil učni načrt filozofskega študija za razširitev tehničnega znanja. Obstoječe tehnične šole so se morale vzdrževati v čim lepšem stanju. Kjerkoli se je nameravala ustanoviti kakšna tehnična šola, se je morala njena ustanovitev pospešiti. Ukazano je bilo vrh tega, vzbujati smisel za tehnično šolstvo pri vseh stanovih in javnih korporacijah.

V kabinetnem pismu od 12. aprila 1826. se je glede navala na gimnazije poudarjalo, da ne presega število študentov samo potreb države, ampak da škodi tudi občnemu dobru in da je zadnji čas, da se ustvari pravo razmerje med potrebami po študiranih ljudeh in med številom študentov. Zaradi tega so bila s cesarskim sklepom z dne 11. septembra 1826. izdana sledeča navodila:

1.) Z vsemi silami je treba pospeševati razvoj obrtništva.

2.) Dotok v gimnazije je treba omejiti s strožjim postopanjem. Poleg do sedaj potrebnih izkazov za vstop v I. gramatikalni razred se je upeljala preizkušnja učencev, ki so se vpisali v I. gramatikalni razred. To preizkušnjo sta vršila učitelj gramatikalnega razreda in prefekt gimnazije v prvih šolskih dneh. S to preizkušnjo so se hoteli prepričati, ali imajo učenci dovolj predznanja in dovolj nadarjenosti za znanstveni študij.

3.) Pri vseh gimnazijah se je postavil namestnik direktorja, čigar glavna dolžnost je bila prisostvovati pri mesečnih in semestralnih skušnjah in paziti na to, da so se te skušnje vršile dovolj strogo.

4.) V gimnazijo se ni smel sprejeti noben učenec, ki je prekoračil 14. leto. Kdor se je bil s to starostjo vpisal v prvi razred pred tem odlokom, se je moral takoj odsloviti iz šole.

5.) V noben razred gimnazije se ni smelo pod nobenim pogojem sprejeti več kakor 80 učencev na eno učilnico. Ako se jih je prijavilo več, so se sprejeli oni, ki so bili pokazali v nižjem razredu boljši uspeh. Pri enakem uspehu so imeli prednost sinovi staršev, ki so prebivali v kraju gimnazije. Drugi so morali odriniti, če so hoteli študirati, na kakšno slabše obiskano gimnazijo. Vzorednice so bile dovoljene samo za gramatikalne razrede, ne pa za humanitetne. Suplente za te vzorednice so morali plačati starši učencev, ki so bili v vzorednici. Plačo je določal direktor. Prav tako so morali plačati najemnino za učilnico in kriti druge materialne izdatke. Država je dala za vzorednice učilnico na razpolago le tedaj, če ni mogla sama uporabiti prostora. V vzorednicah so imeli učenci dnevno eno uro več pouka iz razloga, ker so prišli v vzorednice učenci s slabšim uspehom.

6.) V filozofski študij se je smelo sprejeti samo toliko učencev, kolikor jih je imelo v predavalnici prostora, ne da bi sedeli na tesnem, v nobenem primeru pa ne več kakor 250. Odvišni so morali iti drugam.

7.) Za vstop v višji razred so bili izdani strožji pogoji. Učna uprava je zavzela stališče, da more gimnazijsko mladino pravilno učiti, voditi in pravilno ocenjevati glede uspeha samo tako osebe, kateremu

ni treba uporabljati časa za lastno šolanje. Zato je bilo zabranjeno, da bi poučevali na redovniških gimnazijah novici ali kleriki, ki so še sami študirali filozofijo. Profesi, t. j. oni, ki so že napravili redovniško zaobljubo, a so še študirali teologijo, so smeli poučevati v glavnih šolah in v dveh spodnjih gramatičnih razredih.

8.) Privatni študij je bil dovoljen samo onim, ki so lahko krili stroške takega študija in so si lahko plačali primerne učitelja, nikakor pa ne taki, ki so se sami vzdrževali s poučevanjem drugih.

9.) Vsem gimnazijam, ki so bile ustanovljene v nemških provincah po letu 1802. izven glavnih mest, so bile v načelu ustavljene vse državne in javne podpore, če niso bile te gimnazije edine v okrožju. Razni redi so smeli ustanovljati gimnazije le, če so se izkazali, da imajo dovolj gmotnih sredstev za 11 učnih moči. Deset jih je bilo redno potrebnih za gimnazijo, stroški za enajsto so se pa nanašali na morebitnega upokojenca, odnosno na naraščaj.

10.) Število štipendij se ni smelo povišati. Podeliti so se smele samo takim učencem, ki so imeli v vsem prejšnjem šolskem letu in v zadnjem tečaju vsaj iz polovice predpisanih učnih predmetov odlično oceno (erste Klasse mit Vorzug). Pri neenakem številu učnih predmetov so morali imeti odlično oceno iz večine predmetov. Razen tega se je povišala šolnina in in se je do skrajne meje omejilo vsako lajšanje gmotnih bremen šolanja.

Dr. L.

Italijanska kultura v luči ljudskih knjižnic.

Statistični mesečnik (Bollettino mensile di statistica), ki ga izdaja Osrednji statistični urad v Rimu,

je (letos maja) objavil pregled ljudskih knjižnic v Italiji. Iz njega povzemamo, da je bilo leta 1934. v vsej Italiji 2109 ljudskih knjižnic. Od teh so jih vzdrževale občine, šole in šolske patronance 977, fašistična stranka 143, bojevniško združenje 69, balilske organizacije 88, delopustne ustanove (dopolavoro) 265, verska združenja 372 in druge ustanove 193. Knjižnice so imele 2.041.863 knjig. Za Julijsko krajino navaja pregled 34 knjižnice (seveda italijanske) s 41.163 knjigami. V vsej Italiji se je čitalo v letu 1934. 1.848.881 knjig, v Julijski Krajini 48.057. Ker so se nam že ti podatki zdeli zanimivi, smo se potrudili in preračunali dane podatke glede na število prebivalcev. Po štetju iz leta 1931. je imela vsa Italija 41.177.000 prebivalcev. Na vsakih 19.500 prebivalcev je torej prišla po ena ljudska knjižnica. Seveda so bile razmere v raznih pokrajinah različne. Najbolje je bilo na Južn. Tirolskem, kjer je prišla po ena knjižnica že na 5400 prebivalcev. Pripomnimo, da so v tej pokrajini več ko polovico knjižnic vzdrževala verska združenja. Koliko je bilo nemških knjižnic, statistika ne omenja. Sledila bi Lombardija z eno knjižnico na povprečno 11.000 prebivalcev. Na najslabšem so bile Kampanija z eno knjižnico na 45.000, Sicilija z eno knjižnico na 52.000 in Pulje z eno knjižnico na vsakih 73.000 prebivalcev.

Povprečno je leta 1934. v vsej Italiji prečitala le vsaka 22. oseba po eno knjigo, v Kampaniji, ki šteje 3.500.000 prebivalcev, le vsaka 191., v Puljah z 2.500.000 prebivalcev vsaka 180., v Siciliji, ki šteje skoro 4.000.000 prebivalcev, vsaka 98., v Lukaniji s pol milijona prebivalcev vsaka 90., v Umbriji vsaka 79., v Markah in v Sardiniji vsaka 68. ter v Abrucih vsaka 60. oseba po eno

knjigo. Celo v Toskani je prišla po ena prečitana knjiga povprečno le na vsaka 22 prebivalca. Bolj ugodne so bile prilike samo v Pijemontu in Liguriji, kjer je že vsak 12. prebivalec prečital vsaj po eno knjigo. Najboljše prilike so bile v Lombardiji, kjer je prišla po ena knjiga na manj kakor 10, in na Južnem Tirolskem, kjer je prišla po ena knjiga že na vsakega četrtega prebivalca. V Julijski Krajini in v Zadru je prečital povprečno vsak 20. prebivalec po eno knjigo. Primerjanje s prejšnjim stanjem v Julijski Krajini in z razmerami pri nas prepuščamo čitatelju.

L. Č.

Knjižnice v dravski banovini.

Leta 1934. je bilo v dravski banovini, ki šteje 1.200.000 prebivalcev, 2129 knjižnic, in sicer 269 ljudskih, 452 društvenih, 61 znanstvenih, 698 šolskih, 641 učiteljskih strokovnih in 28 sreskih učiteljskih knjižnic. Te knjižnice so imele 858.850 knjig, skupno z državno študijsko knjižnico v Ljubljani 1.158.000 knjig. Izposojene so bile 806.494 knjige.

* *

Prava pot k načrtnemu gospodarstvu.

Detoeuf, predsednik francoskega sindikata težke elektrotehnične industrije, je imel v maju t. l. na politehnični visoki šoli v Parizu zanimivo predavanje o vzrokih sedanjega gospodarskega stanja, ki je vzbudilo splošno pozornost v Franciji. Zaradi njegove aktualnosti prinašamo na kratko nekaj njegovih misli.

Detoeuf se odločno izreka proti onim, ki vidijo v povratku v preživelo liberalno gospodarstvo rešitev in izhod iz sedanje krize. Pri-

vatna iniciativa danes ni več vsemu kos. Vsiljuje se zato kontrola od zgoraj. Toda predavatelj se pri tem ne izraža brezpogojno za «dirigirano» ali načrtno gospodarstvo, ki kaj rado zaide v nasprotni ekstrem, v gospodarsko diktaturo države, ki utegne postati sama sebi namen, čedalje bolj izgubljač na ta način iz vidika interese skupnosti. Po Detoeufovem mnenju si načrtna organizacije narodnega gospodarstva «od zgoraj» ne moremo niti zamisliti brez istočasne reforme od spodaj, torej iz gospodarskih vrst samih, kjer se edino more pričeti pravi preporod gospodarstva. Izvedba take organizacije ne more biti uspešna, če je ne spremlja skrb za splošno dobro, ki črpa svoje sile iz najvišje zakladnice gospodarskih reform — socialne morale.

Posnemamo nekaj aktualnih misli: «Ves svet išče odgovorne; po mnenju nekaterih je (za sedanje stanje) odgovoren industrijec, po mnenju drugih bankir, po mnenju tretjih prazna demagogija itd. Po mnenju liberalnih krogov pa je za vse sedanje težave odgovorna država, ker se peča s stvarmi, ki se je ne tičejo. V resnici pa odgovornih sploh ni: bankirje, industrijce, vlade, časopisje in cele narode vodi dandanes ena sama misel: vsi so prepričani, da so najboljše informirani, in vsi mislijo, da lahko prerokujejo, kaj bodo storili drugi...»

Če je sploh kakšna odgovornost, potem je to samo odgovornost okolja, v katerega smo vrženi. Edina odgovornost je torej odgovornost sistema. Množica je zamenjala individua. Nasproti nam ne stojijo več posamezne osebe, marveč — masa, ki se je deset let varala z optimizmom in ki bo morda bodočih dvajset let trepetala v strahu...

Kakor je posplošnje spekulacije povsem nasproten pojav liberalnim premisam, pojav, ki popolnoma spreminja njih posledice, prav tako je tudi pojav imobilizacije, ki ga smatrajo liberalni krogi za povsem brezpomembnega, kakor je nekoč morda zares tudi bil, postal danes osnovni problem našega gospodarstva. Kakor proži razvoj spekulacije priliko za gibanja najširšega obsega, tako podaljšuje razvoj imobilizacije dobo neravnovesja.

Brez državne pomoči prodajamo navadno v tujini za 20 do 30 % ceneje kakor doma. Kako naj se odslej dopusti taka mednarodna konkurenca? Svoboden obtok trgovskega blaga postaja nepojmljiv. Metoda določanja carinskih pravic je kaj malo posrečena, kajti razlika carine med celotnim državnim prihodom in delnimi povračili iz tujine, ki naj jo carine izravnajo, je dejansko povsem odvisna od organizacije proizvodnikov.

Prepuščena sama sebi, taka konkurenca ne ubija tistega, katerega dohodki so najvišji, temveč tistega, katerega finančna odpornost je najmanjša, ali pa tistega, ki mu njegovi lastni sonarodnjaki — bankirji, dobavitelji sirovin itd. — najmanj pomagajo. Tako povzroča svoboda zares samo vojno med narodi, vojno, v kateri se ne uničujejo nasprotnikovi vojaki, temveč njegove gospodarske dobrine, njegova podjetja, njegova industrija itd. Zato je jasno, da se mora taka vojna končati ugodno samo za tistega, katerega odpornost je bila najbolj solidna, katerega pripadniki — industrijci, bankirji itd. — so se medsebojno največ podpirali, skratka: za tistega, ki je bil sprejel nase največ žrtev, da bi postal gospodar položaja in da bi naposled — zmago izrabil...

Tako vidimo, da se ne glede na državne intervencije in samo kot posledica razlik v temperamentu posameznih narodov vsiljuje nujnost izbire med narodom in mednarodno ekonomsko svobodo.

Narodi niso revolucionarni, niso pa niti konservativni. Narodi teže samo po tem, da približajo lastnino masam, ne da bi jo hoteli uničiti. Vse tako zvane demagoške reforme so osnovane prav za prav na občutku, da ne spreminjajo obstoječega reda, razen v kolikor ne povzročijo prehoda denarja iz revnejših v bogatejše žepce. Popolnega preobrata v obstoječem družabnem redu pa se masa boji, kajti vsak njen poedinec hoče ohraniti nekaj, kar je samo njegovo, pa naj bo to makar samo njegovo mesto v družbi, ki mu daje pravico do vsakdanjega kruha.

Tako želi narod ohraniti celo skrahirano podjetje, banko, ki je zaprla svoje predale; še nadalje zahteva, naj obdelano polje daje žito njegovemu lastniku, da bo ta mogel živeti; prav tako, da se ne uniči vinograd, da ostane zemlja nedotaknjena itd.

In tako nas sam liberalizem vodi k državnemu interventu. In to s tako silo, da je celo diktator, ki vzburka množice, prisiljen intervenirati, da ohrani vsaj to, kar je. Diktator je močno podvržen mnenju mase. Zakaj bi sicer toliko govoril? On mora odpomoči brezposelnosti, on mora podpirati kmetovalca, da živi, on se mora krčevito oprijemati svoje valute, če hoče podpirati izvoz, on mora naposled podpirati industrijo, če hoče od nje doseči protiusluge.

Pri tem se nujno naslanja na mistiko, pa naj bo to mistika enakopravnosti vseh ljudi, kakor za časa

Lenina, ali mistika širokopoteznega načrta za materialni dobrobit, kakor pod Stalinom, ali rasnega oboževanja, kakor je to pri Hitlerju, ali pa rimske veličine, kakor je to primer pri Mussoliniju. Toda razen mistike zahteva narod tudi realizacij. Zato posega diktator nenehoma in povsod.

Mi se pritožujemo nad državnim interventom. Toda to je napačno, kajti državni intervent je dandanes neizogiben. Storili bi boljše, če bi se rajši že sedaj potrudili, da ga še pravočasno usmerimo v pravo smer. Nasprotniki državnega interventa kaj radi navajajo kot primer Anglijo, češ, da ta država poseganja v privatno iniciativo ne pozna, pa je njeno gospodarstvo vendarle solidno.

Toda, glejte: Anglija je država, kjer že nad petnajst let plačujejo dva do tri milijone ljudi, ki nič ne delajo: Ali je to liberalizem? Anglija je država, ki je razvrednotila svoj denar tedaj, ko tega položaj njene državne banke ni zahteval: Ali je to liberalizem? Anglija je nadalje vpeljala zakon o industrijski zaščiti, ki je silil tudi druge narode k posnemanju. Sklenila je celo vrsto preferencialnih dogovorov s svojimi dominioni na osnovi kontingentacije: Ali je to liberalizem? Anglija se prav zdaj pripravlja, da spremeni vsa svoja prevozna podjetja v državna podjetja: Ali je to liberalizem?

Danes stoji torej pred nami povsod država, ki posega v zasebna področja, ne da bi se mogla temu odpovedati. Zato pa tudi ne moremo govoriti o kakšni krizi liberalizma. Ne moremo danes n.pr. reči: to je zakrivila vojna; ko bodo posledice vojne odpravljene, bo vse spet po starem. Ali pa: to je zakrivil pro-

tekcionizem; ko se bodo posamezne države v tem pogledu premislile, bo vse spet dobro. Ali pa recimo: to je posledica nestabilnosti valut; ko bomo temu odpomogli, bo kupčija vzrasla v nekdanjem obsegu itd. ... Tako izmikanje nas dejansko samo slepi. Po tej poti ne moremo priti problemu do dna. Čisto na dnu vsega sedanjega dogajanja vidimo eno samo dejstvo, t. j., da se je liberalizem sam ubil. In ubil se je enostavno zato, ker je bil v to po svojem bistvu obsojen. ...

Kakšno pot naj torej zdaj ubremo? Naj bo ta pot kakršnakoli, eno nam je danes predvsem potrebno: sporazum, sporazum na vseh toriščih, sporazum v kolektivnem duhu, sporazum čimprej, da nas država s svojim posegom ne prehití, ker nas sicer tudi državni intervent ne more rešiti. Poseganje «od zgoraj» na zasebna področja bo uspešno le tedaj, če se bo moglo osloniti na ustrezajočo organizacijo «od spodaj». Ta pa mora biti izvedena zares v kolektivnem duhu, v duhu sporazuma za zaščito splošnih interesov.

Če bomo to organizacijo prepustili samo volji nekaterih ljudi, potem ne moremo računati niti na soglasje vseh glede reševanja posameznih problemov, niti na pravilno pojmovanje javnega blagra in splošnih interesov. Dopustiti moramo torej — arbitražo. Po mojem mnenju moramo to arbitražo zahtevati od države, ne morda zato, da jo izvaja ona sama, temveč zato, da nam ona določi neodvisne strokovnjake, katerim naj s silo svoje državne organizacije zajamči izvedbo njih sklepov.

V gospodarstvu, ki bi se na ta način spontano od spodaj navzgor samo organiziralo, bi bil državni in-

tervent omejen na minimum. To seveda ne pomeni, da bi do tega interventa ne prišlo in da bi se sam nadalje ne razvijal in širil, toda razvijal bi se v strogo določenih mejah. Nedotaknjena naj bi ostala le obrt, mala trgovina, svobodni poklici in kultura — vsaj v kolikor izoliramo francosko kulturo od tujine. V vseh teh domenah ostane svoboda neokrnjena.

Poleg te ekonomske svobode pa je še ena svoboda: svoboda misli, govora in pisave, svoboda dela izven čisto ekonomske akcije; to svobodo je treba rešiti in ohraniti za vsako ceno, ker je dragocenejša od prve. V vsem tem pa nam ne smejo biti merilo besede, temveč duh, ki je in sme biti edino odločilen. Brez ljubezni do bližnjega in razumevanja za splošne koristi ne more biti uspešna nobena preosnova našega gospodarstva. Le z veliko moralno oporo lahko izvedemo brez težjih pretresljajev reforme, ki jih od nas zahteva čas!

Če hočemo ohraniti red v gospodarstvu, potem moramo povečati avtoriteto, toda pod pogojem, da je tudi ta podvržena kontroli. Če kje, velja tu, da bomo veliki vodniki in šefi le tedaj, ko bomo znali biti tudi veliki — služabniki, služabniki skupnih interesov...» B. V.

Čremošnik, Dr. Gregor: Odnos Dubrovnika prema Mlecima do godine 1358.

Pod tem naslovom je objavil naš štajerski rojak dr. Gregor Čremošnik, zdaj profesor na filozofski fakulteti v Skoplju, v XII. knjigi «Narodnih starin» krajšo razpravo, v kateri osvetljuje odnose Dubrovnika proti Benetkam v dobi

od leta 1205. do 1358., ko je bil Dubrovnik pod benečansko vrhovno oblastjo. Avtor pobija splošno mnenje, da je tedaj Dubrovnik užival široko avtonomijo, in trdi naprotno, da je bil od beneške vlade imenovan knez absolutni vladar. Knez je imenoval sodnike in člane Malega sveta ter je imel tako vso izvršilno oblast v svojih rokah. Ker so pa sodniki in Mali svet skupno z njim izbrali člane Velikega sveta, je imel dejansko tudi na zakonodajo najjačji vpliv. Za kneza so Benetke postavljale samo Benečane, izbirale pa so jih zaradi važnosti službe in znatnih dohodkov, ki so bili z njo združeni, iz najodličnejših družin. Knezov prvi namestnik ni bil izmed domačinov izbrani ban (vicarius), temveč «socius (miles) comitis», ki je bil takisto Benečan. Šele v XVI. stoletju, ko je postal Veliki svet stalen in nezavisen od knezove volje, se je oblast kneza nekoliko zmanjšala. Če je avtor tako na eni strani razblinil iluzijo o avtonomiji Dubrovnika za časa beneške vlade, nam je na drugi strani prikazal sovražno razpoloženje večine prebivalstva proti tuji vladi in še bolj proti dotoku tujega uradništva. V dokaz navaja avtor tri skoro docela neznane vstaje iz let 1266., 1284. in 1285. Dubrovniški sovražniki Benetk so našli pomoč in zatočišče pri sosednji Srbiji, s katero so jih združile družinske, še bolj pa morda materialne vezi. L. Č.

Popravek: V prejšnji številki beri na str. 194. v 11. vrsti primernih (namesto primarnih) — na str. 215. v 16. vrsti sovezne (namesto zvezane) — na str. 217 v 29. vrsti 650 (namesto 360).

Človečanske misli. V prvi številki «Hrvatskega dnevnika» (24. maja 1936) je neki zagrebški univerzitetni profesor (podpisan s popolnim imenom in naslovom) čutil potrebo objaviti svoje spomine iz «velike dobe». Opisuje, kako je kot avstrijski oficir «neprestano nosil telečnjak s 120 naboji in nikdar odlagal puške iz rok». V ubogem rusinskem selu so pobesneli pripadniki sedmih narodov slavne monarhije pobili in poklali vse vaščane. Naj govori avtor: «... nije mi došla na pamet nikakva humanost, a kamo li pomisao, da zapriječim ubijanje ljudi, koji nisu imali oružje u ruci, niti se borili protiv nas i ako su možda znali, da su Rusi možda spremali napad na nas... Naši su vojnici provaljivali u stanove. Gledao sam, kako ubijaju i žene i djecu, a da o muškarcima ni ne govorim. Kundacima su im razbijali lubanje, boli su ih bajonetima i pucali u njih. Ja nisam ni pomišljao, da ikoga od tih nesretnika uzmem u zaštitu i da zapriječim ubijanje možda sasvim nedužnih ljudi. Krik ovih nesretnika nije na mene ništa delovao, nisam ih ništa žalio i bio sam sasvim ravnodušan, kao da mi je srce od kamena... Ispucao sam svih mojih stovadeset patrona, pušku sam obesio na ledja, a u ruci sam držao nabijen revolver. U to ispaio je odnekale jedan Rus. Skočio sam prema njemu, uhvatio ga za vrat i revolver mu postavio na uho. Najsigurnije je naime ubiti čovjeka, ako se mu puca ne u sljepočice, nego u uho. Bio bi ga i ubio, jer sam bio bezuman, uza sve to što on nije bio oboružan, da mi nije njemački rekao: „Kod nas ne ubijaju zarobljenike...“»

Gospodu profesorju je dal že preprost ruski ujetnik v gorečem rusinskom selu lekcijo o mednarodnem pravu. Mi čakamo, da se bo kdo izmed čitateljev, ki jim je «Hrvatski dnevnik» namenjen in ki ni pozabil na besede o človečanskih idealih, primerno zahvalil gospodu univerzitetnemu profesorju vsaj za strokovno mnenje o pobijanju ljudi. Neakademiki, n. pr. kmetje, so namreč uporabljali doslej manj eksaktne metode.

A vendarle — lirik. Isti avtor opisuje dalje čustva ob pogledu na rusinsko vas, ki so jo zažgali njegovi vojaki: «Selo je gorjelo u tami, u tamnoj noći i toj tami podavalo neki osobiti čar. Bilo mi je ugodno gledati tu ljepu vatru, kako se neprestano mijenja, slabi i gubi na jakosti svoga žarenja. (Op. ur.: To številko „Hrvatskega dnevnika“ smo shranili za vse tiste, ki ne bi mogli verjeti, da je kaj takega res objavilo glasilo — hrvatskega seljačkoga pokreta!). Da bi kakav umjetnik slikar ovaj prizor gledao, možda bi ga na platnu bio ovekovečio kao što je Sienkiewicz perom ovekovečio požar Neronovog Rima.» Seveda bi mi želeli: z Neronom vred!

«Herr von Schiwitzhoffen...» Pod tem naslovom se je slovenski tednik, ki je vzel slovenstvo v zakup, spravil tudi na našo revijo, češ da je naša revija morda proti takim slovenskim učenjakom, kakršna sta bila Jurij Vega in Josip Stefan. Če bi se ta tednik nekoliko bolj poglobil v stvar, o kateri piše, bi morda ugotovil, kdo se je spomnil Jurija Vege ob stopetdesetletnici njegovega logaritmovnika. Morda bi tudi dognal, kako je blestela po svoji odsotnosti slovenska publika ob proslavi stoletnice rojstva Josipa Stefana na Ljudski univerzi v Ljubljani in da je o tem Stefanu predaval nekdo iz najbližjih vrst naše revije. Naposled bi morda odkrili tudi to, da je družba, ki velja kot zaščitnica naše kulture in ki se diči s pridevnikom «Slovenska», po trimesečnem oklevanju in kljub priporočilu samega predsednika odklonila spominski spis o Josipu Stefanu. Josip Stefan bo pač moral čakati druge stoletnice, da ga bomo primerno cenili in častili — a po čigavi zaslugi?!

Na razpotju zgodovine. «Ne moremo se odreči sooboroževanja, če pa okoli nas mrgoli bajonetov, toda ne smemo si misliti, da je to prava pot iz pogubljenja. Biti moramo previdni, da nas slepota ne popelje mimo razpotja zgodovine, do katerega smo prišli.» (V aprilski številki praške revije «Program».)

Resni dvomi. V «Preussische Zeitung» čitamo v dopisu nekega čitatelja: «Resno dvomim, ali je bil Immanuel Kant Arijec, in sem svojim otrokom prepovedal čitanje njegovih knjig.»

«Slovenec» 1936: «Naša največja kulturna naloga»: Poslovenimo Slovence! Pokristjanimo kristjane! (Misli uvodnika in «kulturnega obzornika» v «Slovincu» 5. junija 1936.)

L. 1913. «Slovenčev» komentar k Cankarjevemu predavanju o Slovencih in Jugoslovanih.

«Potreba jezikovnega zблиževanja med Hrvati in Slovenci je očitna in mora samoposebi do tega priti, čim intenzivnejše bodo naše vezi. Razvoj v tej smeri deluje na obeh straneh in ga ne čutimo samo mi Slovenci. Vsled tega bi pa naša plemenska (!) individualnost gotovo ne izginila, ker se narava umetnim potom ne dá zadušiti. Če se doseže jezikovno zблиžanje z izločitvijo vseh tujk in docela različnih besed za isto stvar iz obeh jezikov, bo že veliko storjenega.» («Slovenec», 14. aprila 1913.)

«Slovenec» (5. junija 1936) v uvodniku:

«V težnjah in razvoju kakega jezika so videti izrazito tudi kulturno-politična streljenja ter — mislim, da nihče ne čuti bolj kot ravno mi Slovenci, kako je jezik predmet vsakokratnih političnih teženj, ki ga hočejo usmeriti tudi nasilno in ne samo po razvojni nuji — v smer svojega kulturnega nazora...»

Prav res, da bo kmalu postalo bistveni znak slovenskega jezika to, da nima nič lastnega, da so besede in stavčni sklad vzete ali vsaj tvorjene od drugod, da je vse, kar ni nemškega, italijanskega ali visoko slovenskega (češkega, ruskega), vsaj jugoslovansko. (!) Morda nikdar bolj nismo bili v nevarnosti za individualnost slovenskega jezika kakor prav zdaj, ko se mimogrede navzemamo tujih izrazov res prav „kakor uši“, ko smo priča, da naš zdrav kmečki fant, ki je prišel od vojakov ali od žandarjev že „hrvati“, kot bi rekel Prešeren, da kolne samo še po tuje in bi morda po slovensko samo še molil, ko bi danes še moliti znal. In prav tako je z našim izobraženstvom, ki se še prej, čeprav nehote — kot priča Sagadin in drugi, pa celo hotoma hoče pospešiti razkroj — izkoreniniti, in ta nevarnost je za individualnost našega jezika večja kot pa je bila svoj čas germanizacija, ker je nam sorodnejša.»

German v velemestu. — «Kaj bi rekel kak German.» tako se sprašuje dr. Walter Berger v spisu «Was ist Rasse?» (založba Gsur & Co., Dunaj, 1936.), «če bi danes prišel v nemško velemesto? Kako tuje, negermansko bi se mu zdelo vse, ljudje in reči. Nič, kar bi tam videl, ne bi imelo opravka z nemško dušo. Spominjam se, da sem sam ne vem kje čital, da moderni gradbeni stil nasprotuje nemškemu ali nordijskemu. Recimo, da je tako! Toda ali se morda skladajo z njim železnice in banke, kinematografi in moderno orožje, ki je protigermansko, ker izključuje moško silo poedinca? Resnična germanizacija življenja bi morala najprej uničiti velemesta, ki so nekaj negermanskega že sama na sebi, in opustiti moderno civilizacijo!»

Uredništvo sporoča cenjenim naročnikom, da bo izšla prihodnja številka «Misli in dela» zaradi poletnih počitnic šele meseca septembra.